

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра історії та методики її навчання
(назва кафедри)

ІНДИВІДУАЛЬНА ФОРМА НАВЧАННЯ
ІСТОРІЇ ЯК ЧИННИК ОПТИМІЗАЦІЇ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр

(бакалавр, магістр)

спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
(шифр і назва спеціальності (предметної спеціальності))

освітньої програми Середня освіта: історія.
Українознавство

(назва освітньої програми)

Вакарь Олександрі Євгенівни

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник кандидат історичних наук,

доцент Гончарова Н. О.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент директор Ізмаїльського ліцею №
1 з гімназією канд. іст. наук, доц. Чорна Л. В.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри історії та методики її навчання
протокол № 6 від « 5 » січня 2023 р.

Завідувач кафедри

Татарінов І. С.
(підпис)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК
« 17 » січня 2023 р.

Оцінка 97 відмінно
(за сestoбальною шкалою) (6 традиційною шкалою)

Циганенко Л. Ф.
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ РОБОТИ	10
1.1. Аналіз історіографії	10
1.2. Джерела і методи дослідження	26
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ	31
2.1. Індивідуалізація як педагогічно-психологічна проблема	31
2.2. Аналіз категорій і форм	38
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ	54
3.1. Дидактичний потенціал педагогічного патронажу	54
3.2. Рекомендаційні зауваги до індивідуального освітнього процесу	60
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. У рамках попередньої, технократичної, парадигми освіти, що виникла в результаті науково-технічної революції XIX-XXX ст., основні зусилля в процесі навчання були зосереджені на засвоєнні знань, умінь і навичок через послідовне вивчення матеріалу зі спеціальної галузі з наступним його плановим використанням у відповідній сфері діяльності.

Інформаційна революція останньої третини XX ст. призвела до системних соціокультурних змін у розвитку людства. Сучасне суспільство все більше характеризується як суспільство знань. Але можна додати, що це суспільство знань, обсяги яких постійно зростають, а самі вони постійно оновлюються.

Відповідно до всіх цих системних соціокультурних змін будуються ціннісні основи сучасної педагогічної практики – гуманізм з його повагою до особистої гідності та індивідуальної ідентичності; демократія на засадах партнерства та самоврядування; креативність як форма продуктивного, творчо-новаторського ставлення до себе, світу, своєї діяльності; відповідальність як спосіб досягнення свободи особистості; толерантність як форма поваги до інакшості Іншого, заснована на принципах толерантності та ненасильства тощо.

Нинішній світ як у глобальному, так і в локальному вимірі змінюється. Ці зміни вимагають нових підходів до підготовки людини до життя, зокрема, засобами освіти. Традиційна освіта, зберігаючи загалом свій конструктивний зміст, багато в чому відстає від потреб сьогодення, а тим більше – від перспектив, які очікують на людину уже в найближчому майбутньому.

У сучасній педагогіці та психології активно досліджуються питання використання перспективних педагогічних технологій, які б забезпечили підвищення результативності освіти та професійної підготовки, позитивний

вплив на особистісний розвиток студента та його професійне становлення як педагога. Одним із головних завдань, яке стоїть перед закладами вищої освіти на сучасному етапі, є підготовка майбутнього вчителя як самостійної особистості, котра відповідала б всім вимогам сьогодення, тобто здатна до самовдосконалення, самоосвіти та самореалізації. Вирішення такого завдання базується на врахуванні індивідуальних особливостей студента в процесі навчання у закладі вищої освіти, створенні умов для розвитку та вдосконалення його задатків і здібностей.

Як підтверджують дослідження, для того, щоб бути співрозмірною з часом, освіта має набути інноваційного характеру, а за певними показниками навіть обганяти його, йти попереду тих вимог, які суспільство поставить перед особистістю вже за кілька років.

Інноваційність розвитку освіти характеризується нововведеннями в діяльності закладів освіти, загалом в освітньому процесі. Це нагальна потреба, без задоволення якої втрачається зв'язок із життям, губиться творчий потенціал, перетворюється на рутинну справу, непотрібну ані суспільству, ані особистості. Життя вимагає експериментування, впровадження новітніх технологій і засобів навчання, інтенсифікації пошуку. Разом з тим, реалізація даних вимог не може здійснюватись хаотично, безсистемно, непродумано, без урахування педагогічного досвіду, що в минулому призводив до значних педагогічних успіхів. За певними зауваженнями цей досвід не втратив свого значення і сьогодні.

На сучасному етапі в Україні створюються умови для переходу до гуманітарного, особистісно орієнтованого, спрямованого на формування духовно збагаченої особистості, навчання. Стрімкий розвиток технологій висуває перед освітянською галуззю нові завдання. Отже, потребує перегляду змісту і форм освіти, методів і способів навчання.

В історії світової педагогічної думки та практичної педагогічної діяльності існують найрізноманітніші форми організації навчання. Виникнення, розвиток, вдосконалення і поступове відмирання окремих із

них пов'язане з вимогами суспільства, що розвивається. Кожний новий етап у розвитку суспільства накладає свій відбиток і на сутність навчання.

Реформування системи освіти України є гострою потребою. Удосконалення та підвищення рівня якості освіти є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою зумовлена процесами глобалізації та необхідністю створення позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її самореалізації в сучасному світі. Для цього необхідно здійснити низку реформ у всій сфері освіти з урахуванням вимог міжнародних та європейських систем стандартів та сертифікації.

Основою відродження інтелектуального потенціалу народу має стати фундаментальна реформа національної системи освіти. Характерний для сучасної цивілізації динамізм, зростання соціальної ролі особистості, інтелектуалізація праці, швидкі темпи оновлення техніки і технологій виробництва в усьому світі визначають стратегічні цілі освіти в Україні. Серед них – докорінна перебудова всіх освітніх структур, розвиток творчої індивідуальності кожної особистості. Становлення особистості учня, формування його індивідуальності неможливе без суттєвої індивідуалізації навчально-виховного процесу в школі. У свою чергу реалізація принципу індивідуалізації освітнього процесу залежить від рівня підготовки вчителя-початківця до професійної діяльності в нових умовах.

Актуальні орієнтири та цінності сучасної освіти визначають необхідність індивідуалізації навчання як структури засобів, спрямованих на розвиток особистості учня. Індивідуалізація навчання спрямована на забезпечення формування особистісних цінностей молоді, основи її саморозвитку, самопізнання. Індивідуалізація навчання дасть змогу створити умови для розвитку «цифрових дітей», які поєднали життя та Інтернет. Індивідуалізація навчання спонукає до розкриття індивідуальності кожного учня і перетворюється на чинник удосконалення навчання, визначальну стратегію освітнього процесу на всіх його ланках.

Метою магістерської роботи є аналіз навчання історії в індивідуальній його формі в контексті оновлення змісту освітнього процесу.

Завдання кваліфікаційної роботи:

- проаналізувати стан історіографічної розробки обраної теми, її джерельного забезпечення;
- визначити сутність основних понять теми, як-от: «індивідуальність», «індивідуалізація навчання», «індивідуалізоване навчання», «індивідуальне навчання», «індивідуальний підхід», «індивідуально-диференційований підхід», «диференціація», «особистісно орієнтоване навчання»;
- висвітлити правове забезпечення процесу індивідуального навчання;
- дослідити основні форми здійснення індивідуального навчання історії в ЗЗСО;
- показати специфіку індивідуального навчання історії в основній школі;
- охарактеризувати сімейне навчання, екстернат та педагогічний патронаж в контексті формування в учнів історичних компетентностей;
- розробити рекомендації для практичного застосування індивідуальної компоненти в навчанні історії;
- з'ясувати результативність індивідуальної форми навчання історії.

Об'єктом є індивідуальна форма навчання історії як структурна складова освітнього процесу.

Предмет дослідження – методи, прийоми і форми реалізації індивідуальної форми, її ресурсний потенціал у навчанні історії здобувачів основної школи.

Новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше проведено комплексне дослідження теоретичної та практичної складових

індивідуальної форми навчання історії. Принципово розширено розуміння значущості індивідуального чинника для сучасного освітнього простору.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали магістерської роботи можуть бути використані при підготовці здобувачів до практичних занять із відповідних навчальних курсів, у перспективних теоретичних дослідженнях специфіки індивідуального навчання у вітчизняній методиці та педагогіці, при укладанні навчальних і навчально-методичних посібників означеної проблематики.

Апробація результатів дослідження. Зміст розділів кваліфікаційної роботи обговорювався на засіданнях педагогічної ради та впроваджувався в освітній процес на базі Опорного закладу ЗЗСО № 6 Ренійської міської ради.

Основні положення та результати наукової праці представлено в доповідях на конференціях: VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий пошук студентів XXI ст.: актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук» (м. Ізмаїл, 16 листопада 2021 р.); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий пошук студентів XXI ст.: актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук» (м. Ізмаїл, 17 листопада 2022 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «The latest implementation of technologies in education» (Німеччина, м. Мюнхен, 21–23 листопада 2022 р.); II Міжнародній студентській науковій конференції «Тренди та перспективи розвитку мультидисциплінарних досліджень» (м. Хмельницький, 25 листопада 2022 р.).

Публікації. Проблематику, теоретичні і практичні результати дослідження викладено в двох одноосібних публікаціях автора:

1) Вакарь О. Активізація пізнавальної діяльності під час індивідуального навчання історії. *The latest implementation of technologies in education: Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference.* Munich, Germany, November 21–23. 2022. P. 131–134.

2) Вакарь О. Організаційні засади впровадження сімейного навчання історії. *Тренди та перспективи розвитку мультидисциплінарних досліджень*: матеріали II Міжнародної студентської наукової конференції, м. Хмельницький, 25 листопада, 2022 р. Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа». 2022. С. 268–270.

Структура роботи обґрунтована актуальністю, метою і дослідницькими завданнями та має наступний вигляд: вступ, основна частина, яка містить три розділи, висновки, список використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ РОБОТИ

1.1. Аналіз історіографії

Дослідженню різних аспектів індивідуальної форми навчання присвячено чимало праць, що безсумнівно свідчить про інтерес до неї фахівців. Історіографія проблеми, що вивчається, досить різнопланова і потребує структуризації. Значну групу складає наукова і навчально-методична монографічна література.

У навчально-методичній літературі загального спрямування досліджувані питання представлені стисло. Однак, деякі матеріали можуть бути застосовані у магістерській роботі.

В посібнику Н. Мойсеюк презентовано нормативний академічний курс із педагогіки. Загальні питання педагогіки, засади теорії навчання й виховання, управління закладом освіти висвітлюються з урахуванням модерних досягнень сучасної української та зарубіжної науки, накопиченого досвіду практичної діяльності (Мойсеюк, 2003).

У посібнику для вчителів наявна інформація, котра сприятиме розширенню знань освітян відносно міжнародних документів та українських законодавчих актів, на яких ґрунтується інклюзивна освіта; провідні принципи і механізми інклюзивного підходу; особливості навчання та розвитку дітей з ООП; шляхи задоволення їхніх особливих освітніх потреб в умовах закладу освіти. Навчання дитини з особливими потребами в закладі освіти базується на засадах вираженої педагогіки, дієвість котрих демонструється і доводиться в означеному виданні (Громадянська освіта. Методичний посібник, 2008: 155).

Перший за добу незалежності посібник «Методика навчання історії в школі» відомих фахівців О. Пометун, Г. Фреймана розкриває основні аспекти методики суспільствознавчих дисциплін. У навчальному посібнику запропоновано засади теорії й методики навчання історії; заявлена вагома кількість сучасних авторських тез щодо теорії навчання історії; значна кількість методичних вказівок і прикладів планів уроків, методів і технологій навчання, пізнавальних завдань тощо. Фішкою посібника є презентація авторами інтерактивного навчання історії в школі, опис таких технологій (Пометун, Фрейман, 2006). Орієнтована книга на самостійне вивчення, засвоєння матеріалу в процесі навчання у закладі вищої освіти або в системі підвищення вчительської кваліфікації.

Питання диференційованого підходу до учнів в навчанні історії презентовано в окремій главі зазначеного вище навчального посібника. «Кожна категорія школярів залежно від рівня навченості вимагає свого підходу, особливих методичних рішень уроку. Проблема диференційованого підходу в навчанні історії залишається актуальною. Але як цього досягти на одному занятті в класі, де, як правило, є й слабкі, і середні, і сильні учні, крім того, ще й з індивідуальними особливостями й особистісними перспективами? Деякі варіанти такої роботи розглянуті авторами» (Пометун, Фрейман, 2006: 95).

Г. Яковенко в посібнику наводить програму, конспективні нотатки лекцій, плани семінарських занять; різнорівневі запитання і завдання. Вони підходять і для контролю, і для самостійної роботи здобувачів. Сама книга спрямована для різних категорій: «студентів закладів освіти, учителів історії, викладачів закладів вищої освіти, коледжів» (Яковенко, 2017).

А. Гін адресує книгу вчителям-практикам і методистам. Вона зосереджує реально апробовані прийоми управління учнівською аудиторією; технології організації традиційних і нетрадиційних форм роботи на уроці; прийоми реалізації ефективної перевірки засвоєного. Крім

того, у виданні представлені прийоми організації праці викладача (Гін, 2019).

Специфіка кваліфікаційної роботи спонукає до опрацювання фахової літератури, котра висвітлює новітні підходи до реалізації індивідуального освітнього процесу.

Посібник навчально-методичного спрямування «Асистент вчителя у закладі освіти» висвітлює особливості роботи асистента вчителя в класі ЗЗСО з інклюзивним навчанням. У poradнику зроблене теоретичне обґрунтування; окреслені нормативно-правові, організаційні та дидактико-методичні аспекти діяльності вчительського асистента, наприклад, «розроблено алгоритм адаптації й модифікації програмового матеріалу фундаментальних освітніх галузей із зваженням на стан пізнавального розвитку дитини» (Асистент вчителя, 2019).

Посібник А. Аніщук включає лекційний цикл, присвячений широким питанням індивідуалізованого виховання і навчання дітей молодшого віку (Аніщук, 2010). Авторка пише, що «гуманістична орієнтація педагогічного процесу, спрямованого на розвиток індивідуальності, не обмежується звичайним урахуванням індивідуальних особливостей вихованців. Вона передусім полягає в забезпеченні ставлення до дитини як свідомої й відповідальної особистості, котра має право на самостійний вибір, власну постановку мети, використання нетривіальних засобів її досягнення, ухвалення неординарних рішень, проявів нестандартності у здійснюваних учинках, діях, поведінці, вироблення індивідуального стилю життя й діяльності» (Аніщук, 2010: 3).

У навчально-методичному посібнику Ю. Рібцун охарактеризовані наявні труднощі в навчанні школярів із тяжкими порушеннями мовлення, висвітлюються оптимальні варіанти шляхів задоволення їхніх мовленнєвих потреб, «надано науково-методичні рекомендації щодо висвітлення сутності корекційно-розвивальної роботи, основних її напрямів, принципів

конструювання відповідних програм для роботи з дітьми з особливими мовленнєвими потребами» (Рібцун, 2020).

У монографії Т. Годованюк визначається теоретико-методологічне підґрунтя організації й проведення індивідуального навчання у закладі вищої освіти. Наводиться «авторське бачення про сутність поняття «індивідуальне навчання», розглянуті конкретні рекомендації щодо здійснення індивідуального навчання» (Годованюк, 2010).

Ф. Левітасом та О. Салатою розроблений практикум для вчителя історії, хоча він стане у нагоді для всіх, хто цікавиться питаннями методики (Левітас, Салата, 2007). Книга, складена відповідно до навчальної програми курсу «Методика викладання історії», розкриває практичний аспект методики навчання історії, насамперед, інноваційні освітні технології, структуру і зміст уроку історії, розкриває роль педагога в індивідуальному освітньому процесі.

У більшості своїй книга В. Садкіної – це особисті напрацювання авторки. Книга містить чимало педагогічних порад, котрі стануть у нагоді студентам і вчителям-початківцям. У книзі два розділи «Школа оффлайн» (традиційні шкільні проблеми) та «Школа онлайн» (інноваційні цікавинки) (Садкіна, 2016). Чималу увагу приділено розкриттю реалізації принципу індивідуалізації навчання на практиці.

Довідник автора-укладача Б. Житник охоплює «галузь професійних знань, що містить такі основні поняття сучасної дидактики, як форми і методи навчання в контексті особистісно орієнтованої парадигми освіти» (Житник, 2005). Методичний посібник створено для допомоги вчителям ЗЗСО, гімназій, ліцеїв, здобувачам факультету педагогічного профілю закладів вищої освіти, слухачам системи післядипломної освіти (Житник, 2005). До особливо корисних для розкриття теми віднесемо рубрику довідника «Дидактичні форми навчання», яка містить тлумачення дефініції «форми» в сучасній дидактиці, а також осібно характеризує форму організації індивідуальних занять.

Відповідної презентації в роботі заслуговують наукові праці, що безпосередньо стосуються висвітлення практичного аспекту досліджуваних питань.

Навчальний посібник І. Дичківської присвячений питанню інновацій. У книзі показані засади педагогічної інноватики, розкрито сутність і особливості педагогічної технології, виявлено особливості інноваційної педагогічної діяльності. Акцент зроблений на провідних аспектах готовності викладача до здійснення інноваційної діяльності з урахуванням пріоритетів сучасної освіти (Дичківська, 2004).

Доцільним видається навчально-методичний посібник О. Мокрогуза. Праця зосереджує вказівки стосовно проведення уроків з історії із застосуванням інноваційних технологій (Мокрогуз, 2007). У роботі є поради щодо організації ігрової, групової і дискусійної діяльності в освітньому процесі. Неабияку користь для вчителів матимуть запропоновані в посібнику практичні підказки щодо застосування мультимедіа при вивченні історії.

Ще одним порадиником радує науковець К. Баханов. У книзі розглядаються складові педагогічної системи, шляхи її вдосконалення та оптимізації прогнозованих результатів (Баханов, 2008). Знаний методист досліджує найбільш актуальні питання методики викладання та змісту історичної освіти, спрямованість шкільного навчання за нових умов, проблеми впровадження інноваційних технологій.

Науково-методичний посібник О. Пометун, Л. Пироженко представляє новітні підходи до організації навчання у формі інтерактивних технологій. Їх впровадження робить освітній процес, зокрема індивідуалізований, різноманітним, ефективним, креативним (Пометун, Пироженко, 2004).

Цікаві матеріали зібрані в колективному посібнику, що висвітлює використання інтерактивних методів та візуальних засобів навчання в умовах нової української школи. Визначено їхню роль у процесі

формування в школярів ключових та предметних компетентностей (Бекетова, Дмитренко, Коновалова, Семиволос, 2018).

Безперечно, настільною книгою для тих, хто серйозно вивчає питання інтеракції, стане енциклопедія О. Пометун. Спектр представлених питань вражає: теорія і практика інтерактивного навчання, прийоми створення позитивної атмосфери навчання, методи мотивації школярів до навчальної діяльності, поради щодо вироблення емоційно-ціннісних орієнтацій учнівської молоді, а також показчик методів і прийомів інтерактивного навчання в алфавітному розташуванні (Пометун, 2007). Вагома частка з них демонструє помітну результативність в умовах впровадження індивідуального навчання історії.

У навчальному посібнику О. Турянської проаналізовані теоретико-методичні засади особистісно орієнтованого навчання історії в ЗЗСО. Автор допомагає студентам і викладачам здійснити вибір оптимальних методів і засобів навчання, вирішити проблему вибору форми організації освітнього процесу (Турянська, 2013).

Останні роки спостерігається зростання інтересу до досліджуваної у роботі теми. Це підтверджує збільшення кількості новітніх наукових розвідок. Так, Т. Годованюк упорядковує присутні в літературі термінологічні пояснення індивідуальної форми навчання через її «похідні», узагальнює їх та пов'язує зі специфікою функціонування вищої школи (Годованюк, 2008).

У статті І. Конограй наведено особливості при використанні індивідуального підходу в організації корекційно-розвивальної роботи. Визначається сенс корекційно-розвивальної роботи з дітьми при порушеннях інтелектуального розвитку. Увагу акцентовано на специфічному застосуванні індивідуального підходу в роботі з учнями з інтелектуальними порушеннями. Окреслені нюанси залучення індивідуального підходу в корекційно-розвивальній роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями (Конограй, 2021).

У статті М. Пісоцької поданий аналіз фахової психологічної, педагогічної, філософської літератури з досліджуваної проблеми. Наголошується, що в проблемі присутні протиріччя. Сформульовано концепцію дослідження, що містить три взаємопов'язані концепції, які сприяють реалізації провідної ідеї. Засади дослідження визначено на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому рівнях методології (Пісоцька, 2014).

Б. Без'язичний, В. Худякова, П. Шелудько, Ю. Гіль висвітлюють проблему індивідуалізації навчання у закладах вищої освіти. Акцент зведено до обґрунтування її теоретичних і методологічних тез, а також визначення понятійного апарату. У статті наведено детальний аналіз наукових поглядів на такі поняття, як: «індивід», «особистість», «індивідуальність», «індивідуалізація», «індивідуальний підхід», «диференціація». На засадах проведеного аналізу встановлено, що «більшість дослідників при визначенні ключових понять спираються в основному на індивідуальні та індивідуально-типологічні особливості учнів і практично не торкаються засобів, методів, форм і технологій навчання, за допомогою яких досягається успішність навчання» (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017). Автори віднаходять провідні напрями і форми навчальної діяльності студентів, вказують на рушійну силу індивідуалізації навчання, а також вагомі умови для її активації. Автори приходять до висновку, що «тільки дотримання цих умов дозволить ефективно використовувати систему індивідуалізованого навчання для якісної підготовки фахівців» (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017).

Г. Райковською обґрунтовано, що «реформа системи освіти в Україні є необхідністю, яка відповідає вимогам міжнародної і європейської систем стандартів і сертифікації, що передбачає індивідуальний розвиток людини, його самореалізацію і соціалізацію в умовах євроінтеграції» (Райковська, 2016). Запропонований один із напрямів вирішення проблеми, а саме: «професійну підготовку студентів у закладі вищої освіти здійснювати за

допомогою індивідуальних форм і засобів (маршрутів) навчання, що дасть можливість студентам із різними здібностями і вимогами обирати свій власний шлях щодо набуття професійних компетентностей з конкретної спеціальності» (Райковська, 2016). Указано, що здобувач самотужки буде свою освітню програму за виглядом індивідуального навчального плану, котрий формується в рамках робочого навчального плану за фахом. Задля досягнення відповідного освітнього рівня той, хто навчається, зобов'язаний виконати свій індивідуальний план в повному обсязі (Райковська, 2016).

У статті С. Алексєєвої вказано на потребу розроблення теоретичної дидактичної бази для індивідуалізованого навчання в умовах інформатизованої освіти. Авторка наголошує, «індивідуалізація навчання базується на освітніх цілях та інтересах дитини; дає змогу зробити освіту відповідною до вимог сьогодення, закладаючи міцний фундамент для усвідомленого навчання впродовж життя» (Алексєєва, 2022: 25). В якості головного для цього інструмента виявляється індивідуальна освітня траєкторія, що є особистим шляхом реалізації потенціалу кожного учня.

У статті Н. Якушко схарактеризовано форми організації навчання, які історично склалися у вітчизняній й зарубіжній дидактиці. З'ясовані характерні структурні елементи уроку як провідної форми організації освітнього процесу (Якушко, 2012). Авторка переконана, що «якісно поліпшити навчання, виховання і розвиток учнів можливо за цілеспрямованого систематичного та послідовного вдосконалення форм організації навчання, зокрема, уроку як основної форми організації навчально-виховного процесу» (Якушко, 2012: 184).

На підставі аналізу наукової літератури О. Шпарик впорядковані різноаспектні підходи до таких понять: «диференціація навчання», «диференційоване навчання», так само конкретизовано дефініції дотичних до диференційованого навчання термінів. Показані суть і концептуальні основи диференційованого навчання, представлені його головна мета, цілі, результати, першорядні критерії ефективності (Шпарик, 2015). Автором

характеризуються «основні види та форми диференційованого навчання в сучасній школі крізь призму розкриття напрямів та рівнів освітньої диференціації» (Шпарик, 2015).

Г. Терещук охарактеризовано показні положення Концепції НУШ, які спрямовані на принцип індивідуалізації навчання учнів у поєднанні з реалізацією компетентнісного підходу. Саме так учень стає суб'єктом освітнього процесу. Показано, що «реалізація компетентнісного підходу супроводжується зростанням ролі індивідуальності кожного школяра у навчанні і професійному самовизначенні» (Терещук, 2017: 6). Пояснено вірогідні напрями вирішення проблем, що передують безпосередньому здійсненню індивідуалізації навчання: «чітке визначення діагностичного поля і засобів оцінювання навчальних можливостей і досягнень, загальних і спеціальних здібностей учня; зв'язок моніторингу навчальних досягнень учня та професійного діагностування; розширення диференціації змісту навчання; зміцнення ступеня самостійності учня в створенні його індивідуальних траєкторій навчання, застосування елементів «відкритого навчання»; зміна ролі учителя в його консультативно-авторській функції» (Терещук, 2017: 6).

У статті А. Лозенко аналізуються теперішні проблеми, а також перспективи поширення індивідуалізації в рамках традиційної технології навчання. Презентуються різнопланові психологічні і фізичні властивості, стани особистості. Адже «індивідуалізація являє собою облік індивідуальних особливостей учнів у навчальній роботі (насамперед тих, які впливають на навчальну діяльність і від яких залежить результат навчання)» (Лозенко, 2016: 191). Методологічну основу розвідки склали підходи: гуманістичний, системний, особистісно-орієнтований, технологічний, діяльнісний і компетентнісний. Доводиться, «практичне значення знаходиться у забезпеченні вчителем індивідуальної зони творчого розвитку дитини, що дозволяє їй на кожному етапі створювати освітню

продукцію, спираючись на свої індивідуальні якості та здібності» (Лозенко, 2016: 191).

Вагомим сегментом є демонстрація загальних рекомендацій у впровадженні елементів індивідуалізованого навчання в класно-урочній системі навчання: задіяння на уроці прийомів технологій індивідуалізованого навчання. Вказується на важливість «надання кожній дитині індивідуальної педагогічної допомоги; подолання індивідуальних недоліків у ЗУН, в процесі мислення; облік і корекція прорахунків сімейного виховання, нерозвиненості мотиваційної сфери; оптимізування навчального процесу в площині здібностей учнів (творча діяльність, поєднання урочної і позашкільної роботи)» (Лозенко, 2016: 193). Крім того, показним є надання свободи вибору етапів процесу навчання; формування загальнонавчальних навичок; формування адекватного самооцінювання учнів; використання ТЗН; підтримка обдарованих та здібних дітей (Лозенко, 2016: 193).

Т. Коршун презентує фундаментальні напрями використання модерних технічних ресурсів індивідуалізації освіти на онлайн-платформах для отримання нових знань і навичок. Пропонуються автором варіанти індивідуалізації навчання учнів будь-якої вікової категорії на рівні продуманих завдань, тематичних блоків, навчальних курсів. У статті аналізуються використовуваний на сучасному етапі ІКТ-інструментарій трансформації традиційних варіацій до формування персонального освітнього маршруту, освітніх портфоліо особи, шляхів взаємодії вчителя та учня відповідно до його мотивації, темпу навчання, освітніх завдань. Вказується на «необхідність комплексного впровадження елементів індивідуалізації навчання на онлайн-платформах» (Коршун, 2018).

У статті Ю. Синявіна зосереджується на специфіці індивідуалізації навчання як чинника реалізації інклюзивної освіти. Окреслюються цілі проведення індивідуалізації навчання, визначено роль педагога у цьому процесі за концепцією НУШ. Представляються погляди різних дослідників

на проблеми вивчення індивідуалізації навчання в сучасній освітній галузі. Акцентовано увагу на змістовому наповненні індивідуалізації навчання в інклюзивному освітньому середовищі (Синявіна, 2021).

О. Демченко представлено авторський варіант з'ясування культурно-освітньої площини в розвиткові соціально обдарованих дітей, також виявлено його параметри. Обґрунтовано значущість розвитку соціально обдарованої особи в суб'єктному культурно-освітньому просторі як запоруки її результативної соціалізації та потенційного розвитку. Визначено наступне: «ознаки вияву суб'єктності соціально обдарованої особистості як результату й мети створення простору і важливого показника її соціалізованості» (Демченко, 2017). Результати даного аналізу викладено в контексті проблеми підготовки майбутніх фахівців психолого-педагогічного профілю до формування культурно-освітнього простору.

У статті Ю. Олексіна обрисовані історіографічні етапи в явищі індивідуалізації і диференціації навчання. На класифікаційній основі формалізації наукової проблеми диференціації навчання в українській педагогічній науці з поєднанням психолого-педагогічних і соціальних основ диференціації автором наведено власну розроблену періодизацію. Автор зазначає, «узагальнивши їхні підходи, відштовхуючись від наведеного аналізу та взявши за класифікаційну основу формалізацію проблеми диференціації навчання, ми пропонуємо таку періодизацію: Перший період. Визрівання ідеї диференціації навчання в контексті освітньої практики (провідні засади диференціації – соціальні) – XVIII–XIX ст.» (Олексін, 2015: 5-6).

«Другий період. Наукова формалізація ідеї диференціації навчання (провідні засади диференціації – соціально-психологічні) – перша половина XX ст. Третій період. Розвиток ідеї зовнішньої селективної і профільної диференціації навчання як засобу забезпечення підготовки молоді до практичної діяльності (провідні засади диференціації – соціальні) – 50–70-і рр. XX ст.» (Олексін, 2015: 5-6). І в наступну чергу: «Четвертий період.

Розвиток ідей внутрішньої диференціації навчання і профільної диференціації, трансформація ідеї диференціації у цілісну концепцію (провідні засади диференціації – психолого-педагогічні і соціальні) – 80–90-і рр. ХХ ст. – наш час» (Олексін, 2015: 5-6).

У статті К. Осадчої, В. Осадчого, В. Круглика, О. Спіріна проаналізовано інструментарій та засоби підтримки індивідуалізації й персоналізації у системі дистанційного навчання Moodle. Автори називають найважливіші переваги при використанні системи Moodle для здійснення персоналізованого навчання: «гнучкість, зручність, модульність, економічна ефективність, інтерактивність, різноманіття контролю знань, використання журналу оцінок, засоби планування» (Осадча, Осадчий, Круглик, Спірін, 2021: 42). В контексті фахової підготовки майбутніх спеціалістів для підтримування індивідуалізації навчання можливостями Moodle визначено спектр окремих елементів, модулів та ресурсів цієї платформи. У підсумку науковці наголошують на такому, «індивідуалізація та персоналізація навчання перетворюються на необхідний атрибут якості системи вищої освіти. Для підтримки індивідуалізації навчання засобами Moodle застосовуються різні налаштування, зокрема: формування змісту дисципліни у вигляді модульної структури; створення багаторівневих тестів; використання інструментів для формування портфоліо» (Осадча, Осадчий, Круглик, Спірін, 2021: 42). Так само обладнуються «засоби формування маршруту навчання шляхом накладення необхідних обмежень на елементи курсу, відстеження рівня оцінки, багатокритеріального оцінювання; багатоваріантність подання навчальної інформації; налаштування роботи мінігруп; використання системи ролей; застосування мобільних технологій навчання» (Осадча, Осадчий, Круглик, Спірін, 2021: 42). Виділено найпомітніші плюси використання системи Moodle в організації персоналізованого навчання: «гнучкість системи, зручність, модульність, економічна ефективність, інтерактивність, різноманітні

контролі знань, журнал оцінок, планування» (Осадча, Осадчий, Круглик, Спірін, 2021: 42).

У статті М. Пісоцької дані підходи до визначення суті, зіставлення понять семантичного групування явища індивідуалізації навчання, що практикується в педагогічній літературі. Наголошено що, «визначаючи індивідуалізацію навчання, науковці виокремлюють суттєві різні ознаки цього поняття» (Пісоцька, 2015). Зроблений висновок, що індивідуалізація: «процес, спрямований на розвій індивідуальності; веде до виділення (відокремлення) учня/студента в освітньому процесі для визначення характерних для нього індивідуальних особливостей; має своєрідну організацію (схему індивідуалізованих способів та прийомів взаємообумовлених дій вчителя та учнів на всіх етапах навчальної діяльності, котра спрямована на побудову індивідуальної траєкторії освіти)» (Пісоцька, 2015: 25). З терміном «індивідуалізація» пов'язують чимало словосполучень-понять: «індивідуальний підхід», «індивідуалізоване навчання», «індивідуальне навчання». Автор схиляється до того, що «індивідуалізація навчання є процес реалізації принципу індивідуального підходу, може здійснюватися у вигляді індивідуалізованого навчання та в формі індивідуального навчання» (Пісоцька, 2015). Дослідниця зауважує суттєві його ознаки: «індивідуалізація навчання – це процес; він спрямований на розвиток індивідуальності, вдосконалення особистісної структури; в ньому відбувається виділення індивідуальних особливостей здобувача освіти; цей процес є системою взаємодії між його учасниками, коли найповніше використовуються індивідуальні особливості кожного» (Пісоцька, 2015: 25).

В іншій науковій розвідці М. Пісоцької розкритий зміст нормативних документів, на основі яких відбувається поступовий розвиток ідеї індивідуалізації середньої освіти за часів незалежної України: «закони України, постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України, Укази

Президента України, постанови колегії, рішення колегії, накази, положення, інструкції, директивні листи МНО України, МО України, МОН України» (Пісоцька, 2016: 20). Підкреслено, що в сучасних умовах індивідуалізація навчання перетворюється на провідний напрям державної освітньої політики. Авторка впевнена, що «однією зі складових формування сучасної державної політики в області освіти, побудови освітньої системи, налагодження змісту освіти, вибору методів, форм, засобів, стилю діяльності вчителів та учнів є розвиток індивідуального потенціалу особистості» (Пісоцька, 2016: 20). Напевне, це передбачає поширення індивідуалізації навчального і виховного сегментів освітнього процесу.

На думку М. Пісоцької, «після проголошення суверенної України, у зв'язку з декларуванням відходу від авторитарних засад педагогіки, що панували в тоталітарній державі, індивідуалізація навчання постає значущим напрямом державної політики в освітянській галузі» (Пісоцька, 2016: 28). Показовому розвитку теоретичних та практичних аспектів процесу індивідуалізації навчання у ЗЗСО сприяє закладення аргументованої законодавчо-нормативної бази (Пісоцька, 2016: 28).

У роботі Т. Сак наведені психолого-педагогічні складові індивідуалізації під час формування мотивації до навчання та учіння в здобувачів з ООП в інклюзивному класі. Презентовано варіанти розвитку пізнавальної активності, з'єднані з виконанням нагальних корекційно-розвивальних завдань. Розглянуто царини розвитку самоконтролю психологічного спрямування, прописано організаційні рекомендації для навчальної діяльності учнів із розладами уваги (Сак, 2014). Зазначається, «індивідуалізація корекційно-розвивального навчання дітей з ООП в інклюзивному класі охоплює складники діяльності (мотиваційний, операційний, змістовий), які конкретизуються загальною та спеціальною цілями мотивування до навчання» (Сак, 2014: 23). У визначеному контексті показним є пониження рівня негативних учнівських емоційних проявів до процесу навчання та рівня визначення шкільної тривожності; «розвиток

пізнавальної сфери учня, потрібної для вивчення навчального матеріалу; розвиток самоконтролю з поступовим формуванням саморегуляції власної діяльності» (Сак, 2014: 23).

У розробці О. Торубари зауважено, що «швидкий розвиток техніки, поява персональних комп'ютерів та їх поширення в різних сферах матеріального і духовного виробництва призвели до масової комп'ютеризації всіх галузей людської діяльності» (Торубара, 2009: 58). В модерних умовах комп'ютер як необхідний та надійний засіб розв'язання безлічі навчальних та професійних завдань, як знаряддя людської діяльності, застосування котрого неабияк змінює можливість нагромадження і застосування знань, значно розсуває межі пізнання. Впровадження комп'ютерів як засобів навчання створює передумови для покращення традиційних методик навчання. Пріоритет комп'ютера над іншими ТЗН полягає в тому, що він в однаковій мірі є інформаційним, навчальним, контролюючим засобом. Саме через це все більше актуальності набуває нагальність комп'ютеризації навчання (Торубара, 2009: 58). У висновках науковець стверджує: «інформатизація освіти створює передумови для широкого впровадження в педагогічну практику психолого-педагогічних розробок. Вони дозволяють інтенсифікувати навчальний процес, реалізувати розвивальне навчання, зокрема в прикладах нових моделей. Розвиток методичних прийомів навчання обумовлений ресурсами інформаційних технологій як інструменту педагогічної діяльності» (Торубара, 2009: 62). Безсумнівно, «інформаційні технології в освіті сприяють: розкриттю, розвитку індивідуальних здібностей учнів; формуванню їхніх пізнавальних здібностей, прагненню до самовдосконалення; комплексному забезпеченню вивчення явищ сучасності, тісного взаємозв'язку між природознавством, технікою, гуманітарними науками і мистецтвом; динамічному неперервному змістовому оновленню форм і методів навчання та виховання» (Торубара, 2009: 62).

У монографії за редакцією Н. Дічек показано віхи індивідуалізації в шкільній вітчизняній освіті з перших років незалежності, відзначено шляхи еволюціонування гуманізації й оптимізації механізмів шкільної освіти (1991–2010). Серед питань: «політика держави в галузі запровадження особистісно орієнтованої освіти; внесок українських психологів в розгортання індивідуального підходу в закладах початкової й середньої освіти; становлення психологічної служби в школі як інструментарію особистісних процесів навчання та виховання дитини; діяльність і структурні позиції закладів початкової та середньої освіти; підручникотворення» (Процеси диференціації, 2019).

Посібник А. Колупаєва, О. Таранченка розраховано на вчителів ЗЗСО, методичних працівників, учасників курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників, студентів педагогічних вузів, батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку та працівників соціальних служб. Навчально-методичні матеріали підкреслюють специфіку розвитку, навчання та виховання дітей з найскладнішими порушеннями психофізичного розвитку (вади слуху та зору, діти з церебральним паралічем); цінними є методичні рекомендації щодо адаптації та модифікації освітнього середовища; методичні прийоми, що дають змогу задовольнити освітні потреби таких учнів в інклюзивних умовах закладу освіти, специфіку роботи з батьками таких учнів та спеціалістами; поради щодо корисних ресурсів, які сприятимуть удосконаленню інклюзивної практики (Колупаєва, Таранченко, 2010).

Отже, проведений аналіз підтверджує інтерес сучасних дослідників до проблем індивідуального навчання. Без перебільшення, ця форма реалізації освітнього процесу набуває актуальності на сучасному етапі та відповідає нагальним суспільним потребам.

1.2. Джерела і методи дослідження

Джерельна база роботи містить джерела різного характеру. Перш за все, це нормативно-правові документи, які підтверджують обґрунтованість дій, що проводяться в індивідуальному навчанні. Насамперед, це відповідні статті Конституції України, Закон України «Про освіту», «Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти», докладний аналіз яких здійснюється в наступних розділах.

Обов'язковим до аналізу в контексті досліджуваної теми є Закон України «Про інноваційну діяльність». Документ визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Згідно із цим Законом державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних.

Крім того, в якості джерельного ресурсу залучені чинні навчальні програми, календарно-тематичне планування, поурочні розробки, дидактичні матеріали тощо. Їхнє використання дозволяє конкретизувати, ілюструвати та підтверджувати дієвість індивідуальної форми навчання історії.

Методологічні основи дослідження: 1) на філософському рівні: становлення теорії пізнання до єдності процесу логічного та історичного, загального та особливого, необхідності та випадковості; принцип детермінованості (як-от: причинність, взаємозалежність і взаємозв'язок явищ об'єктивної дійсності), принцип розвитку (постійна зміна, рух, розвиток явищ дійсності); принципи науковості, історизму, об'єктивності, єдності теорії і практики, активності, інтегративності, цілепокладання, полікультурності, що забезпечують об'єктивне вивчення предметів і явищ існуючої дійсності; положення наукових праць про філософію особистості,

обумовленість її поведінки природною організацією та зовнішніми обставинами, про визначення людиною значення предметів і явищ, цінності знань, їх значення для особистого розвитку; ідея врахування індивідуального досвіду людини в освітньому процесі; ідея цілісності людини; 2) на рівні методології: а) гуманістичний підхід – розглядати організацію навчання, особливо історичного, як опору індивідуальності, самотності людини, з точки зору вдосконалення розвитку її суб'єктивних позитивних якостей; б) системний підхід – для вивчення індивідуалізації навчання здобувачів освіти як складної та багаторівневої системи, тобто елементів, що взаємодіють між собою та утворюють органічну цілісність; в) особистісно-діяльнісний підхід – для реалізації актуальності особистісно орієнтованої організації освітнього процесу, що забезпечується врахуванням індивідуальності людини, її унікального особистого досвіду, активності особистості в процесі навчання; г) ресурсний підхід – вивчення організації індивідуалізації навчання учнів як зовнішнього ресурсу, що сприяє виявленню та розвитку внутрішніх, тобто індивідуальних чинників, виконанню індивідуального шляху розвитку, гармонійній реалізації потенціалу особистості; г) аксіологічний підхід – для формування та розуміння ціннісно-сислової сфери особистості учня в умовах індивідуалізації освітнього процесу; д) акмеологічний підхід – для характеристики учнів як суб'єктів життєдіяльності, в основі яких – прагнення до успіху, потреба нових досягнень, самовдосконалення, віра у власні сили; е) синергетичний підхід – для виявлення досліджуваної проблеми в постійному розвитку відповідно до внутрішніх закономірностей і загальних тенденцій розвитку суспільства; є) історіографічний підхід – для відтворення реальної картини індивідуалізації навчання здобувачів у конкретних умовах окремих етапів досліджуваного періоду; ж) культурологічний підхід – для розгляду освітньої системи в контексті розвитку людської культури як її значущої складової; з) цивілізаційний підхід – дає змогу розглядати об'єкт як частину первісних цивілізацій

(світової, європейської, української); і) феноменологічний підхід – передбачає відмову від усякої ідеалізації, догматизму, упередженості, тобто неможливості описати історичну дійсність навіть власною свідомістю; 3) на конкретно-науковому рівні методології: - ідеї формування нової філософії освіти; - нормативно-правові акти та висновки щодо сучасних реформаторських процесів у сфері освіти; - дослідження історії України та історії становлення й розвитку освіти в Україні; - положення психологічної теорії розвитку особистості; - положення про принципи, методи, форми організації освітньої діяльності здобувача освіти; - дослідження проблеми професійного розвитку майбутніх учителів; - дослідження, що містять аналіз освітніх технологій; - концепція індивідуалізації навчання та ін.

Крім того, для вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми індивідуалізації навчання застосовуються логічні операції (аналіз і синтез; абстрагування і конкретизація; узагальнення і систематизація; індукція і дедукція; порівняння і протиставлення).

Задіяні також метод причинно-наслідкового аналізу; метод історичного аналізу; передбачення на суто теоретичному рівні осмислення проблеми. На емпіричному рівні долучаємо: вивчення й узагальнення масового та передового вітчизняного, зарубіжного науково-педагогічного досвіду в контексті індивідуалізації навчання в системі шкільної освіти.

- порівняльний аналіз, системний аналіз, зіставлення різних поглядів на проблему, узагальнення, що досліджується, з метою з'ясування стану її розробки в теорії та практиці, визначення науково-теоретичних основ індивідуалізації;

- класифікація, систематизація – для виділення основних понять теми; визначення змісту індивідуального доступу; пояснення організаційних засад, що забезпечують ефективність індивідуальної форми навчання історії в сучасних умовах;

- пізнання – сприяння проєкції теоретичних положень у реальність, що дає можливість теорії стати операційною.

- діагностика (анкетування, тестування, опитування) - для отримання результатів експерименту у зв'язку з формуванням організаційних основ індивідуального навчання; вивчення документів, застосування статистичних даних, що сприяє більш повному розкриттю теми;
- спеціальні методичні прийоми порівняльного аналізу – для порівняння функціональних результатів індивідуалізації навчального процесу;
- педагогічний експеримент – для з'ясування репрезентативності зазначеної проблеми у навчальному процесі та розроблення практичних рекомендацій щодо оптимізації її виявлення у навчанні історії.

З методичних прийомів математичної статистики нами використано:

- методи первинної обробки зібраних наукових даних; параметричні методи перевірки висунутої гіпотези - для оцінки цінності отриманих результатів і значущості дослідження.

Незважаючи на суто методичний характер обраної теми, зауважимо таке. Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХХ ст. – початок ХХІ ст. – період інтенсивного розвитку вітчизняної шкільної дидактики, який характеризується посиленням уваги науковців до теорії та практики індивідуалізації навчання учнів.

За нижню межу прийнято 50-ті роки ХХ ст., коли відбулося післявоєнне відродження економіки та науки, що вплинуло на реформування системи освіти; індивідуальний підхід у навчанні ставиться в центр уваги вчених. Верхня межа – початок ХХІ ст., що характеризується: політичними та економічними змінами в суспільстві в рамках розбудови незалежної Української держави; реформуванням системи освіти на основі національно-демократичних та особистісно орієнтованих цінностей; стрімким розвитком педагогічної науки та інноваційних технологій; активізацією наукової розробки проблеми індивідуалізації навчання здобувачів, особливо крізь призму інформаційних технологій.

У територіальних межах дослідження розглядаємо теорію та практику індивідуалізації підготовки здобувачів освіти, починаючи з другої половини

XX ст. в Україні. У зв'язку з цим враховуємо, що проблема, яку ми досліджуємо, певний час розглядалася українськими вченими в контексті сприйняття цього питання вченими СРСР, до складу якого входила й УРСР, а також під впливом радянської нормативно-правової бази відповідного тогочасним тенденціям спрямування.

Таким чином, історіографічну та джерельну базу можна вважати достатньою для досягнення поставлених у магістерській роботі завдань. Вміщені в роботі методи дозволяють повною мірою реалізувати мету дослідження та його завдання.

Проведений аналіз говорить про актуальність і доцільність обраної нами теми. Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому комплексному вивченні теорії та практики індивідуалізації навчання здобувачів освіти в старшій школі, а також в межах вищої освіти.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

2.1. Індивідуалізація як педагогічно-психологічна проблема

Аналіз фахової літератури свідчить, що «індивідуалізація» як предмет вивчення цікавить багатьох науковців, вчителів-практиків. У своїх напрацюваннях дослідники намагаються підходити до висвітлення проблеми, що вивчається, багатоаспектно. Зокрема, як дидактична проблема індивідуалізація навчання висвітлюється науковцями в різноманітних ракурсах: «індивідуалізація навчального середовища (О. Пінчук та ін.); індивідуалізація при вивченні окремих навчальних предметів (С. Ніколаєва, А. Урусський та ін.); індивідуалізація навчання школярів з особливими освітніми потребами (О. Губар, Н. Руднева та ін.)» (Шелестова, 2022: 586).

При такій зацікавленості проблемою індивідуалізації освітнього процесу на сучасному етапі «кожен з дослідників трактує її по-своєму» (Синявіна, 2021: 276). Безперечно, «індивідуалізація навчання є значущою науково-методичною проблемою сьогодення й вимагає поглибленого вивчення в контексті сучасних реалій» (Костіна, Соломонова, 2021: 70).

Термін «індивідуалізація» (лат. Individuum – «особа», «окрема людина», «особистість») трактують залежно від того, яке поняття взято за основу. Зміст індивідуалізації може сприйматись як «виокремлення особи за її індивідуальними властивостями; відособлення особистості, оформленість її унікальності, окремоті та неповторності; визначення особливостей кожного індивідуума» (Загорулько, 2019: 44).

Насамперед, індивідуалізація розпочинається з «процесу відособлення індивіда, виокремлення його із загального, завдяки чому він

набуває власної визначеності, власного буття». Крім того, індивідуалізація як одна з форм буття індивідів поєднує як процеси формування й розвитку індивідуальності, так і процеси самореалізації її в зовнішньому середовищі. (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017: 15). Іншими словами, виявлення провідних рис індивідуалізації тісно пов'язане з аналізом взаємин індивіда з навколишнім світом і соціумом.

М. Вікторова називає індивідуалізацію навчання однією з визначальних тенденцій сучасного педагогічного процесу. Науковиця так трактує дефініцію: «складова частина системи педагогічних дій щодо кожного учня, спрямована на максимальне врахування інтересів, можливостей, здібностей, ціннісної орієнтації, установок особистості з метою її особистісного становлення та творчого розвитку» (Вікторова, 2006: 77).

Н. Мойсеюк підтверджує: «індивідуалізація навчання є системою засобів, що безперечно спричиняє усвідомлення учнем своїх сильних і слабких здатностей під час навчання, надає підтримку самобутності у самостійному виборі власних змістів навчання» (Мойсеюк, 2003: 127). Як цілісну систему характеризує індивідуалізацію навчання й А. Кірсанов. До її складників учений відносить індивідуалізовані засоби і прийоми взаємодії вчителя та учня, застосовані на всіх етапах освітньої діяльності. Здійснення індивідуалізації навчання можливе за умови «всебічного знання індивідуальних особливостей учнів (емоційного, мотиваційного й інтелектуального факторів особистості)» (Костіна, Соломонова, 2021: 70-71).

Г. Райковська підтримує вказану вище позицію і визначає індивідуалізацію навчання як «систему засобів, котра сприяє усвідомленню студентом своїх сильних і слабких можливостей навчання» (Райковська, 2016: 283). Дослідниця зазначає вагому роль індивідуалізації в активізації самостійності, відповідальності й самосвідомості.

Індивідуалізація навчання за визначенням А. Лозенко, «є педагогічним принципом налаштування системи відносин учня з учителем. Така система навчання враховує і спричиняє розвиток індивідуальних особливостей кожного учасника» (Лозенко, 2016: 192). Також вона активізує такі якості, як: «ініціативність, самостійність, упевненість, дослідницький стиль діяльності, творчість, культуру праці і т.і.» (Каленик, 2018: 52).

Т. Годованюк під індивідуалізацією навчання розуміє «наближення процесу навчання до індивідуальної моделі студента; врахування індивідуальних особливостей; орієнтування на врахування засобів, методів і темпу». (Годованюк, 2008: 130). В інших дослідженнях знаходимо ототожнення індивідуалізації навчання із цілеспрямованим процесом проектування особистості здобувача, безпосереднього здійснення особистісного формування в рамках навчально-виховного процесу (Вікторова, 2006: 78).

В. Крутецьким визначається, що «індивідуалізація навчання є максимальним наближенням процесу навчання до оптимальної моделі, в рамках якої кожен учень працює в звичних для нього темпі й манері. Саме такий підхід відповідає його природним здібностям, підготовці, пам'яті, характеру» (Костіна, Соломонова, 2021: 70). Науковці так само заявляють, що під індивідуалізацією варто розуміти «врахування в процесі навчання індивідуальних особливостей учня в усіх його формах і методах, незалежно від того, що за особливості та в якій мірі враховуються» (Тамаркіна, 2019: 1).

Наголосимо, що в аналізі наукової та навчально-методичної літератури в контексті індивідуалізації навчання ми цілком свідомо не розрізняємо учня і студента, оскільки в межах поставленого нами дослідницького завдання їх можна сприймати як здобувача освіти або того, хто навчається.

Ми погоджуємось з М. Вікторовою, Н. Мойсеюк, котрі складовими процесу індивідуалізації називають, зокрема, «індивідуально орієнтовану допомогу учням в усвідомленні власних інтересів, потреб, цілей навчання; формування умов для максимальної реалізації заданих природою здібностей; підтримку школяра в рефлексії та творчій самореалізації (Вікторова, 2006: 78).

Сучасні наукові розвідки пропонують реалізовувати індивідуалізацію навчання в таких напрямках: «1) індивідуальний й індивідуально-диференційований підхід з урахуванням індивідуальних та індивідуально-типологічних властивостей здобувачів при організації їхньої індивідуальної діяльності; 2) опосередкований індивідуальний підхід за умов організації групових форм освітньої діяльності, що містить складові колективної навчальної праці, але ґрунтується на індивідуальній пізнавальній діяльності; 3) злиття індивідуальних, групових та фронтальних форм з метою досягнення максимальної ефективності освітнього процесу» (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017: 16).

Зрозуміло, індивідуалізація реалізується в освітньому процесі з різноманітних позицій. Зокрема, в контексті самостійної підготовки здобувачів вона може здійснюватись як: «1) усвідомлення перспективи – згідно з якою кожен має можливості: брати активну участь у власній освіті; підсилювати ефективність опанування знаннями, уміннями і навичками; підвищувати мотивацію до навчання; 2) збагачення – відповідно з чим знання поглиблюються під час навчання за власною програмою; 3) свободи вибору і гнучкості системи навчання – зміст навчання і способи отримання знань і формування навичок відповідають інтересам і потребам здобувача; 4) індивідуалізації відповідальності здобувача і педагога за власні досягнення (пріоритет внутрішнього контролю над зовнішнім); 5) індивідуального навчання – формування атмосфери співтворчості між учасниками освітнього процесу, що покращує якість сформованих

компетентностей; б) самостійності – передбачає відбір оптимальних засобів і способів контролю самостійної роботи» (Райковська, 2016: 284).

Здійснення ефективного освітнього процесу неможливе без застосування загальнодидактичного принципу індивідуалізації та диференціації навчання. Саме тому доцільним є розкриття змісту ще одного поняття. Нагадаємо, «диференціація» (лат. *differentia* – відмінність) пояснюється як поділ, розшарування, розчленування будь-чого на окремі елементи.

«Диференціацію трактують як форму індивідуалізації, в межах котрої здобувачів, схожих за певними індивідуальними особливостями, об'єднують в групи для окремого навчання» (Райковська, 2016: 283). Поширеним є розрізнення «зовнішньої диференціації» та «внутрішньої диференціації». «Терміном «зовнішня диференціація» позначають таку організацію освітнього процесу, за якої для забезпечення різнобічних інтересів, здібностей та нахилів учнів створюються спеціальні диференційовані класи, заклади освіти. Термін «внутрішня диференціація» практикують за умов, коли розвиток індивідуальності відбувається в межах роботи вчителя в класах ЗЗСО» (Гончарова, 2009: 33).

Колектив фахівців пропонує власну розроблену технологію диференційованого навчання. Автори визначають його в якості інтегративної моделі, спроектованої насамперед на «конкретне визначення і чітке досягнення цілей, виокремлення компонентів, діагностику поточних і кінцевих результатів з оперативним зворотним зв'язком» (Дидактичні засади диференціації, 2012: 26). Обов'язковим науковці вважають врахування вимог, що висуваються до педагогічних технологій (як-от: системність, концептуальність, ефективність, керованість, відтворюваність) в контексті загальної та рівневої організації освітньої діяльності. В монографії наголошується, «в диференційованому навчанні наявні три основні компоненти: 1) завважування індивідуально-типологічних особливостей особистості; 2) групування здобувачів освіти; 3) різна

побудова процесу навчання в групах» (Дидактичні засади диференціації, 2012: 5). Важливо, що реалізація диференціації можлива лише за умови функціонування всіх компонентів.

Першорядною метою диференціації навчання дослідники визначають «здолання суперечності між усередненим, однаковим підходом до всіх учнів та індивідуальністю окремо взятої дитини» (Шпарик, 2015: 156).

Вагомим для розкриття нашої теми є розуміння поняття «індивідуалізованого навчання». Т. Годованюк трактує «індивідуалізоване навчання» як навчання за індивідуальними планами, програмами і формами; застосування індивідуальних технологій (Годованюк, 2008: 130). А. Лозенко додає до тези попередниці, що в індивідуалізованому навчанні застосовуються також «індивідуальні засоби, темп, форми контролю й оцінювання тощо» (Лозенко, 2016: 192). Дослідниця пише, що таке навчання «передбачає ґрунтовне вивчення особливостей учнів: їхніх здібностей і можливостей інтересів, потреб; відповідну підготовленість учителів; наявність індивідуалізованих програм, адаптованих курсів; налагоджену матеріально-технічну базу» (Лозенко, 2016: 192).

Доцільно зауважити, що «реалізація індивідуалізованого навчання ґрунтується на індивідуальному підході, котрий визначається насамперед індивідуальними особливостями школярів у навчанні і вихованні» (Каленик, 2018: 52).

Розгляд досліджуваної проблематики буде неповним без висвітлення такої дефініції, як «індивідуальність».

Не викликає заперечень теза про те, що абсолютно кожна людина є індивідуальністю з притаманними лише їй особливостями. Л. Фейєрбах стверджує: «індивідуальність є неподільністю, єдністю, цілісністю, нескінченністю з голови до ніг, від першого до останнього атома, наскрізь – індивідуальна істота» (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017: 14).

Належно поняття «індивід» означає людину в якості одиничного представника людського роду, котрий одночасно належить і природі, і

людському суспільству. Це власне зафіксується поняттями «організм» та «особистість». Перше виражає «сукупність біологічних властивостей людини», друге наголошує на його «соціальному, конкретно-історичному вигляді». «Індивідуальність» в даному контексті представляє людину як цілісну істоту в неподільності її одиничних та загальних, природних та соціальних характеристик, визначає її як відповідного індивіда (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017: 14).

І. Резвицький називає «індивідуальність» початковою ланкою вивчення індивідуалізації. Вчений акцентує увагу на «загальних рисах, властивих індивіду як представнику біологічного виду і людської спільноти; на особливих ознаках, характерних йому як члену певної суспільно-економічної формації; одиничних ознаках, обумовлених специфічністю його біологічної організації та соціального мікросередовища» (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017: 14).

Означене поняття напряму пов'язане з поняттям «індивідуалізація», але вони не тотожні. На думку деяких фахівців, «індивідуальність» статична, а «індивідуалізація» – динамічна, спрямована на засадничі фактори прояву і формування першої (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017: 16).

Безумовно, вчитель повинен уміти використовувати внутрішні особистісні резерви учня. До таких резервів учені відносять: «життєвий досвід, інтереси й схильності, емоції і почуття, світогляд, контекст діяльності та ін.» (Тамаркіна, 2019: 1). До індивідуальних особливостей фахівці зараховують «своєрідність мислення, пам'яті, сприйняття, уяви, здібностей, інтересів, нахилів та ін. Саме вони здебільшого зумовлюють процес засвоєння ЗУН, формування особистісних якостей» (Гончарова, 2009: 32).

Індивідуальними властивостями називають «комплекс сутнісних якостей людини: інтелектуальний потенціал, мотиваційну сферу, рівень

розвитку емоційно-вольових рис, предметно-практичної підготовки та здатність саморегуляції» (Каленик, 2018: 52).

Виокремлюють також індивідуальні відмінності. Це передусім «відмінності у фізіологічних задатках, котрі визначаються особливостями вищої нервової системи. На їхній основі складається психологічне життя особистості з її індивідуальними психічними процесами» (Тамаркіна, 2019: 1). Однак, указані якості людини самі по собі ще не формують феномен індивідуальності. Як визначають дослідники, «лише взяті у цілісності та внутрішньому взаємозв'язку вони складають індивідуальність людини» (Без'язичний, Гіль, Худякова, Шелудько, 2017: 14).

Отже, вивчення доступної наукової і навчально-методичної літератури дозволяє стверджувати, що в категоріальній площині тривають активні пошуки, точаться конструктивні дискусії. Все це свідчить про «відносно молодий вік» самої індивідуальної форм навчання, її різновидів, відповідно говорить про потребу в теоретичному обґрунтуванні її засад.

2.2. Аналіз категорій і форм

Розкриття змісту розділу варто розпочати з характеристики загальних понять теми. «Форма» (лат. forma – зовнішній вигляд, обрис) в якості категорії дидактики є зовнішнім вираженням основних характеристик процесу навчання (Годованюк, 2010: 9).

Б. Житник зазначає, «форма навчання – це цілеспрямована, чітко організована, змістовно насичена й методично оснащена система пізнавального та виховного спілкування, взаємодії, стосунків учителя й учнів» (Житник, 2005: 10). На думку Л. Вороніної, Ю. Мальованого, В. Римаренко, форма навчання є способом визначення організації навчання на різних етапах (Форми навчання в вищій школі, 1992: 5). Також читаємо, що формою організації навчання варто вважати обмежену часовими рамками

конструкцію окремої ланки процесу навчання, котра охоплює систему елементів і встановлених зв'язків між ними (Годованюк, 2010: 9).

До класифікації форм організації навчання фахівці задіюють різні критерії, як-от: за кількістю тих, хто навчається, вирізняють «індивідуальні форми навчання, парні, мікрогрупові, групові, колективні, масові» (Годованюк, 2010; Житник, 2005; Мойсеюк, 2003).

Сучасні наукові розробки пропонують класифікувати індивідуальну форму роботи наступним чином: індивідуальна, індивідуалізована й індивідуалізовано-групова. Конкретизуємо: «1) Індивідуальна форма роботи застосовується на всіх етапах освітнього процесу. Згідно з нею передбачається самостійне виконання учнями однакового завдання в єдиному темпі. 2) При індивідуалізованій формі кожен учень вирішує специфічне завдання з урахуванням власних навчальних можливостей. 3) Індивідуалізовано-групова форма вважається додатковою формою навчальної діяльності, що сприяє недопущенню відставання слабких та оптимізації умов розвитку обдарованих здобувачів» (Барановська, 2021: 161).

Стосовно індивідуальної форми навчання науковці Л. Вороніна, Ю. Мальований, В. Римаренко зазначають, що вона «...не вимагає наявності спільної мети діяльності; кожен її учасник працює незалежно від інших; відповідно до своїх навчальних можливостей у притаманному саме йому темпі. Результати його роботи не позначаються на результатах роботи інших» (Форми навчання в вищій школі, 1992: 5).

М. Скрипник наголошує, що індивідуальне навчання – це така «форма чи модель організації освітнього процесу за якої: 1) педагог взаємодіє з одним учнем; 2) один учень взаємодіє із засобами навчання (книжки, комп'ютер тощо)» (Скрипник, 2001: 85). М. Каленик додає до цього переліку третю позицію: «двоє учнів взаємодіють між собою без прямої участі вчителя» (Каленик, 2018: 52).

За визначенням Т. Годованюк, «індивідуальне навчання є взаємодією викладача зі студентом, студента із засобами навчання або самостійною роботою за одним завданням» (Годованюк, 2008: 131); «індивідуальна форма навчання є спілкуванням «сам на сам» студента з викладачем» (Годованюк, 2010: 9). Як провідну цінність індивідуального навчання науковиця вказує «уможливлення вибору індивідуального темпу навчання, повну індивідуалізацію мети, змісту, засобів і методів навчання, забезпечення можливості організації системного контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студента і реалізацію оперативної корекції» (Годованюк, 2010: 9–10).

С. Шумська стверджує, що саме індивідуальне навчання сприяє адаптуванню змісту, методів і темпів навчальної діяльності студента до його особливостей, допомагає визначенню і внесенню необхідних коректив у діяльність викладача (Шумська, 2007: 7).

Долучимо так само до вищесказаного думку Н. Якушко. «Ефективність індивідуального навчання підтверджується врахуванням специфіки розвитку учня, індивідуалізації контролюючої функції в контексті навчальної діяльності та її результатів» (Якушко, 2012: 178). Втім, вказується в розвідці, «індивідуальне навчання сполучене з вагомими матеріальними витратами; значно скорочується час співпраці учня з однолітками; така форма нерідко зводиться до варіації консультування або репетиторства» (Якушко, 2012: 178).

Доречне впровадження індивідуальної форми навчання привчає здобувачів освіти до перманентного самовдосконалення та самоосвіти; сприяє закладенню в учнів умінь самотужки опрацьовувати матеріал; вчать поглиблювати і розширювати набуті раніше знання. Створюються умови «для реалізації учня як індивідуальності (з урахуванням вроджених і набутих задатків і здібностей); викладач виступає в якості консультанта, керівника чи постановника проблеми» (Годованюк, 2010: 10).

З вище згаданими тісно пов'язаними є поняття «індивідуальний підхід», «особистісно орієнтований підхід», «диференційований підхід». Стисло розкриємо їхній зміст.

Так, за Т. Годованюк: «індивідуальний підхід є врахуванням комплексу індивідуальних особливостей; розвитком як усіх учнів, так і кожного зокрема» (Годованюк, 2008: 130). У М. Вікторової знаходимо таку тезу: «індивідуальний підхід – це форма спілкування вчителя й учня. Педагогічний вплив спрямований на допомогу останньому в з'ясуванні особистісної індивідуальності, розвитку вмінь в різноманітних ситуаціях відшукувати свій індивідуальний стиль діяльності» (Вікторова, 2006: 77). Ми підтримуємо думку про те, що сенс індивідуального підходу полягає у залученні учнів до активної діяльності для забезпечення виявлення й активізації їхніх здібностей та можливостей, зміцнення значущих якостей їхньої особистості (Вікторова, 2006: 78). Отже, індивідуальний підхід допомагає здобувачу освіти розкрити для себе та оточуючих те особливе, що в ньому приховане.

Індивідуальний підхід як психолого-педагогічний принцип передбачає «організацію педагогічного впливу в освітньо-виховному процесі, здійснюваного в родинному середовищі і в навчальних закладах, з обов'язковим урахуванням індивідуальних особливостей дитини» (Аніщук, 2010: 20). Сенсом подібного підходу є «гнучке використання педагогами та батьками інтегрованої і різноманітної системи форм, методів та прийомів навчально-виховної роботи, в основі якої лежить бачення цілісної картини індивідуального розвитку кожної дитини» (Аніщук, 2010: 20).

Розпочати варто з розкриття законодавчої складової. В Законі України «Про освіту» міститься ст. 9, в котрій йдеться: «Особа має право здобувати освіту в різних формах або поєднуючи їх. Основними формами здобуття освіти є:

- інституційна (очна, денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева);

- індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві);
- дуальна» (Про освіту, 2017).

Доцільно у визначеному контексті навести також ст. 53 Закону України, яка декларує (серед іншого), що «здобувачі освіти **мають право на:**

- навчання впродовж життя та академічну мобільність;
- індивідуальну освітню траєкторію, що реалізується, зокрема, через вільний вибір видів, форм і темпу здобуття освіти, закладів освіти і запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін та рівня їх складності, методів і засобів навчання» (Про освіту, 2017).

Згідно з «Положенням про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти» визначається, що «заклади освіти відповідно до законодавства та своїх установчих документів можуть організовувати здобуття освіти за індивідуальною формою (екстернатною (екстернатом), сімейною (домашньою), педагогічним патронажем)» (Положення про індивідуальну форму, 2016).

Важливо пам'ятати: «Інформація про індивідуальну(і) форму(и) здобуття освіти, що забезпечується(ються) закладами освіти, оприлюднюється на їхніх веб-сайтах» (Положення про індивідуальну форму, 2016). Дана теза підтверджується наявністю на веб-сайтах ЗЗСО відповідних шкільних Положень, правових актів, додаткової інформації.

Для здобувачів освіти за індивідуальною формою навчання ЗЗСО затверджує навчальний план, котрий мають підписати батьки. В індивідуальному навчальному плані міститься інформація про те, в якому порядку учень стане отримувати знання; як швидко школяр має засвоювати матеріал; визначаються умови та час проведення школою контролю знань, умінь, навичок (Нестеренко, 2022).

Найважливішим інститутом соціалізації дитини є сім'я. Фахівці наголошують, що успішність або виникнення труднощів процесу соціалізації передусім залежать від рівня життєвої позиції родини, її

адаптивних можливостей, майнового статусу, виховного потенціалу, стилів спілкування, шляхів налагодження взаємодії в сім'ї (Практика взаємодії з батьками, 2021: 9).

А. Аніщук вирізняє такі основні чинники впливу родини на дитину, як-от: «емоційний характер сімейного виховання; широта діапазону впливу сім'ї; тривалість цього впливу» (Аніщук, 2010: 83).

Сімейною (чи то домашньою) формою освіти (homeschooling) називають дистанційну форму навчання, згідно з якою батьки самостійно організовують освітній процес для учня (Все про сімейне (домашнє) навчання, 2021). Відносно сімейної (або домашньої) форми «Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти» зауважує наступне. «Батьки, інші законні представники обирають заклад освіти, до якого зараховується дитина для здобуття освіти за сімейною (домашньою) формою. При чому ЗЗСО за територією обслуговування не може відмовити в зарахуванні» (Положення про індивідуальну форму, 2016).

За навчання на сімейній формі учень має здавати в ЗЗСО в кожному семестрі/чверті на перевірку контрольні роботи. Саме так у нього з'являються семестрові оцінки. При цьому дитина вважається учнем/ученицею свого класу та може туди повернутись (Нестеренко, 2022). До речі, якщо дитина перебуває за кордоном, за домовленості з директором школи можливий варіант здавання контрольних робіт у дистанційному форматі.

Зауважимо, здобувач освіти за сімейною (домашньою) формою також обов'язково отримує підсумкове річне оцінювання, проходить підсумкову атестацію.

Учень на домашній формі навчання одержує шкільні підручники, а також вчительську підтримку. Вчителі допомагають розробити індивідуальний план для здобувача освіти, надають рекомендації відносно подальшого навчання (Все про сімейне (домашнє) навчання, 2021). Належно до вже згаданого документа, «на проведення консультацій зі здобувачем

освіти за сімейною (домашньою) формою відводиться 15 хвилин із кожного навчального предмета згідно з графіком, затвердженим керівником закладу освіти (але не більше ніж 3 години на навчальний предмет протягом навчального року)» (Положення про індивідуальну форму, 2016).

Відповідно, «для спостереження за навчальним поступом здобувача освіти батьки, інші законні представники можуть використовувати портфоліо, в якому фіксуються результати навчання» (Положення про індивідуальну форму, 2016).

Домашня освіта розглядається також в якості освітнього підходу, що передбачає вибір батьками (з урахуванням думки і прав особи віком до 18 років) педагогічного підходу, методів та форм навчальної діяльності, темпу навчання, освітніх ресурсів для забезпечення індивідуалізації й гнучкості навчання (Вихрестенко, 2021).

Наведемо трохи цікавої інформації. Світовими лідерами в сімейній освіті вважаються США та Канада. Так, за результатами дослідження Інституту Фрейзера у Ванкувері «Home Schooling in Canada», в США вже в 2010 р. було близько 4% школярів (2,04 млн), котрі навчались поза школою (Коротченко, 2019). У більшості американських штатів батьки хоумскулерів обирають, чому вчитися та за якими навчальними програмами (curriculum) (Леон, 2017). Зауважимо, що в США на домашнє навчання багато хто переходить через релігійні причини.

У штатах із суворим законодавством обов'язковим є стандартизоване тестування здобувачів освіти 2-3 рази за весь період шкільного життя. Крім того, передбачений облік проведеної роботи атестувальними інстанціями (Леон, 2017). До речі, виставлення оцінок або не передбачене зовсім, або є прерогативою «директора» сімейної школи – тобто одного з батьків (Леон, 2017).

Проте, не всі ухвалені в світі форми освіти реалізуються в Україні. Unschooling. «Це вид сімейної освіти, за якого батьки не обирають жодної навчальної програми, вони просто йдуть за пізнавальним інтересом сина чи

доньки» (Леон, 2017). Іншими словами, профіль навчання, його швидкість, глибина обирається дитиною, а батьки підлаштовуються під її зацікавлення, пропонуючи різний навчальний інструментарій.

Американські дослідження до речі свідчать, анскулери при продовженні навчання в закладах вищої освіти демонструють рівень знань, не гірший від інших однокурсників. Авторка популярного американського блогу «Анскулінг по-нашому» Енн відзначає сутність такого виду сімейного навчання: «найскладніше для мене – це перебувати весь час напоготові, щоб не пропустити інтерес дитини та зміцнити його пізнавальним досвідом» (Леон, 2017). Резюмуємо: у вітчизняному освітньому просторі цей вид домашньої освіти не практикується. На підтримку цієї тези в Н. Толмачової читаємо: «домашня освіта – це передусім індивідуальний план навчання, призначений до чинної шкільної програми» (Толмачова, 2009).

Повернемося до аналізу традиційного варіанту сімейної освіти. Безперечно, родина має значні ресурси для виховання дитини. Навіть вагоміші, ніж заклад освіти. Адже «сім'я об'єднує людей різного віку, статі, соціальних статусів – це створює унікальне для перебування дитини середовище; однією дитиною опікуються кілька дорослих; члени родини впливають на неї не лише в школі, а в різних ситуаціях (дім, магазин, транспорт, лікарня тощо)» (Аніщук, 2010: 83).

Зокрема, О. Єльнікова перевагами вважає: «нагоду батьків на захист сімейних певностей, поглядів та родинного виховання; організацію навчання за прийнятним для дитини графіком; проведення занять індивідуально й інтерактивно». А до недоліків відносить те, що «батьки не завжди забезпечують найефективнішу організацію всебічного розвитку дитини та засвоєння необхідного обсягу ЗУН на достатньому рівні» (Єльнікова, 2017). Н. Толмачова в свою чергу стверджує, що «головними підставами відмови від шкільного навчання з ініціативи батьків у зарубіжних країнах є такі маркери, як-от: складність, тривалість, дорожнеча і досить низька якість шкільної освіти, несприятливий вплив на здоров'я

дітей і нерідко негативне соціальне середовище в школі» (Толмачова, 2009). Інакше, сімейне навчання – це «відповідальність, котру батьки хочуть нести особисто за своїх дітей, не перекладаючи її на державу, вчителів, та суспільство» (Толмачова, 2009).

Сучасні дослідники зауважують, вагому роль у процесі становлення особистості має «більш еластична унормованість життєдіяльності, відносно до інших соціальних інститутів» (Аніщук, 2010: 83). В домашніх умовах дитині надають право окреслювати те, як, коли і з ким гратися, чим займатися у позаурочний час і т.і.

Чималим аргументом на користь сімейної форми навчання є те, що батьки не зловживають роллю наставника, вчителя, носія системи єдино вірних наукових знань. Це не означає, роз'яснюють науковці, що вони нічого не пояснюють дитині, не розповідають, не читають, але це відбувається не так формально і примусово. Однак, тут криється і певна проблема. Переважно, «ця інформація несистематизована, випадкова, нерідко не адаптована до вікових нюансів. З одного боку, вона розвивальна, з другого – фрагментарна, розірвана» (Аніщук, 2010: 84).

І кілька порад щодо проведення консультацій із навчального предмета з учнем, котрий засвоює програму з історії. Доцільно зосередити увагу на «продукуванні термінологічної і хронологічної компетентностей (послідовне укладання словника, синхроністичної таблиці з вітчизняної та всесвітньої історії)» (Вакарь. Організаційні, 2022: 269). Вкрай важливою складовою є робота щодо вдосконалення просторової компетентності – «застосовуємо коментоване презентування заповнених контурних карт, виконання картографічних завдань. Дієвим є лабораторний метод, оскільки опрацювання текстів історичних джерел дозволяє поглибити і конкретизувати засвоєний матеріал. Діяльним є прийом роботи із формування таблиць, в нагоді стають заготовлені шаблони із тем, що вивчаються у відповідному класі» (Вакарь. Організаційні, 2022: 269). «Вагомі результати дає системне ведення біографічного довідника зі

стислими відомостями про історичні постаті. Зацікавлення в учнів викликають творчі завдання (есе, усні чи письмові твори, повідомлення тощо). Для прикладу. Напишіть лист-послання нащадкам русичів. Намалюйте родовід Ярослава Мудрого. Напишіть аргументативне есе на тему: «Чи можна вважати, що хрестові походи – це лише боротьба між християнами та мусульманами?» Складіть історичний портрет. Підготуйте питання-загадки про історичного діяча відповідного періоду» (Вакарь. Організаційні, 2022: 269).

Висвітливо зміст ще однієї форми індивідуального навчання – екстернатної.

Згідно з нормативним документом, екстернатом можуть скористатись особи, котрі: «1) із поважних причин (стан здоров'я, збройний конфлікт, перебування за кордоном (для громадян України), на неконтрольованій території чи на території населених пунктів на лінії зіткнення, території, на якій встановлено режим НС тощо) не можуть відвідувати заняття в закладі освіти або не можуть пройти річне оцінювання» (Положення про індивідуальну форму, 2016); «2) не завершили здобуття відповідного рівня повної загальної середньої освіти в закладі освіти та/або не мають результатів з окремих навчальних предметів та/або атестації; 3) є громадянами України, які здобували/здобувають повну загальну середню освіту в закладах освіти інших країн; 4) є іноземцями, особами без громадянства, котрі тимчасово перебувають чи постійно проживають в Україні» (Положення про індивідуальну форму, 2016). Також підлягають категорії осіб, які «бажають прискорено опанувати зміст навчальних предметів одного або кількох класів (рівнів повної загальної середньої освіти); прагнуть самостійно опанувати окремі навчальні предмети за певний клас; засуджені до довічного позбавлення волі; є іноземцями та постійно проживають за кордоном, але бажають здобути освіту в вітчизняних приватних закладах освіти» (Положення про індивідуальну форму, 2016).

Задля переходу на навчання за екстернатною формою необхідно зробити наступне. По-перше, знайти ЗЗСО, котрий надає таку освітню послугу. По-друге, зібрати повний пакет документів для екстернатного навчання в обраному закладі. По-третє, після подання документів дочекатись на електронній пошті довідки про зарахування, необхідної для отримання особової справи в попередній школі. По-четверте, надати/надіслати в обраний заклад освіти оригінал особової справи. І нарешті, отримати доступ до особистого кабінету та всіх навчальних матеріалів (Екстернатна форма навчання, 2022).

Варто розуміти, що навчання на екстернатній формі не обмежується віком здобувача. І отримати диплом про середню українську освіту може будь-яка особа, котра його не має (Екстернатна форма навчання, 2022).

Отже, до визначальних особливостей екстернату відносимо те, що така форма, по-перше, законодавчо призначена не для всіх; по-друге, вона базується на самостійному навчанні. Учень здає річні контрольні роботи в ЗЗСО, вчиться за шкільними підручниками, отримує вчительський супровід. Здобувач освіти має право на консультації з вчителем, «15 хвилин згідно з графіком, і не більше трьох годин протягом навчального року» (Положення про індивідуальну форму, 2016). ДПА та ЗНО школяр-екстерн здає зі своїми однокласниками.

Тим не менше, не варто думати, що учень на екстернаті кинутий напризволяще. Екстерни насправді мають широкі можливості. Для прикладу радимо корисне посилання на сайт «Атмосферної школи» у Києві, яка позиціонується як один із лідерів дистанційної освіти в Україні. Основне своє завдання «Атмосферна школа» бачить у наданні якісної дистанційної освіти з можливістю отримання атестата державного зразка. В її освітньому контенті поєднуються «мотивувальний до навчання формат подання матеріалу, продуманий та інформативний аналітичний блок у батьківському кабінеті та команда креативних вчителів» (Головна, 2022).

Серед інших освітніх продуктів «Атмосферна школа» пропонує пакет «Екстерн» (<https://www.atschool.com.ua/paket-ekstern/>). Дистанційний заклад освіти декларує підтримку кожного екстерна професійним ментором (завданнями останнього визначаються: допомога у складанні індивідуального графіка навчання; встановлення зв'язку із батьками та дітьми; підтримка в опануванні навчальної платформи). Окрім того, екстерн отримуватиме «навчання у ритмі життя, спрямоване на розвиток самостійності, творчих здібностей; навчальну платформу нового покоління (як-от: Microsoft Office 365 на 5 пристроях, зрозумілий сучасний інтерфейс, учнівський та батьківський кабінети); допоміжні матеріали (конспекти від учителів, відеопрезентації, тренажери для закріплення знань, тести для самоконтролю тощо); консультації вчителів з усіх предметів та вивчення англійської мови» (Головна, 2022).

Екстернатну програму пропонує також школа Midgard. Хоча радше це не заклад освіти, а освітній простір, що об'єднує навчання і дозвілля. Учні, перебуваючи повний день, отримують можливості для всебічного розвитку. Програму «Екстернат» Midgard розробляють таким чином, щоб здобувач освіти «мав можливість навчатися в зручному темпі незалежно від часу доби чи місцезнаходження; індивідуальні заняття з учителями-предметниками; допомогу в організації навчального плану; доступ до електронних посібників» (Екстернат, 2022). Зрозуміло, що ці пропозиції не єдині. За потреби учень-екстерн отримує доступ до різноманітних освітніх послуг.

Як вже зазначено вище, існують різні причини переходу на екстернат. Питома частка екстернів – це учні, котрих з упевненістю можна віднести до категорії «обдарованих дітей». Дійсно, сучасне суспільство потребує «діяльних, творчих, обдарованих, інтелектуальних громадян» (Ветрова, 2018: 35). Це засвідчено стратегічними нормативно-правовими актами, серед яких: Закон України «Про освіту», «Про позашкільну освіту»; укази Президента України «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді», «Про гранти

Президента України для обдарованої молоді»; постанови Кабінету Міністрів України «Про удосконалення роботи з талановитими дітьми», наказ МОН України «Про затвердження Положення про Банк інтелектуальних досягнень дітей та Положення про Експертну раду для визначення найкращих інтелектуальних досягнень дітей»; Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») та ін. (Ветрова, 2018: 35).

Поняття «обдарована дитина» в педагогіці та методиці сприймають як «здатність досягати найліпших результатів в інтелектуальній і мистецькій галузях; володіння нестандартними психомоторними і спеціальними здібностями; значний рівень розвитку певних здібностей. Учені виокремлюють три основних типи обдарованості: академічну (виражена здібність до навчання); інтелектуальну (уміння мислити, аналізувати); творчу (нестандартно мислити і бачити світ)» (Гончарова, 2009: 34).

Дослідниця О. Демченко зазначає, «результативна соціалізація обдарованої особистості сприятиме задоволенню її соціально зумовлених потреб, котрі є значущими задля досягнення нею життєвого успіху: в спілкуванні, співіснуванні з іншими членами соціуму, соціальній варіативності вибору параметрів самореалізації, об'єктивних факторах досягнення самостійно поставленої мети, отриманні суспільного престижу тощо» (Демченко, 2017: 51).

Зосередимось на шляхах оптимізації ресурсних можливостей педагогічного супроводу в межах екстернатної форми навчання. Доречним у визначеному контексті буде згадати поняття «діяльнісного підходу», сенс якого полягає в специфічній організації освітнього процесу. «Акцент в таких умовах робиться на активній, продуктивній, різноплановій, самостійній навчально-пізнавальній діяльності учня» (Нежура, 2021: 169). Інакше, при використанні діяльнісного підходу здобувач освіти «вчиться відшукувати потрібну інформацію; визначати проблему та шляхи її раціонального вирішення; формує уміння мислити практично, залучати

набуті знання для розв'язання наступних завдань» (Нежура, 2021: 169). Колеги підхоплюють: «навчати вчитись, підготувати учня до самостійного навчання на безперервних засадах. Ролі здобувача освіти і вчителя мають видозмінюватись: у першого мають із засвоєнням знань формуватись навички їхнього самостійного здобування; завданням другого стає – сприяти учню в процесі навчання учінню» (Гончаренко, Володько, 1995: 70).

В параметрах екстернатної форми навчання популярності набуває використання ідей «відкритого навчання» (Р. Барт, Ц. Зільберман, К. Кунерт та ін.). У розвинутих країнах світу «відкрите навчання» сприймається основним стратегічним чинником на шляху до формування індивідуальності учня. Навчальні цілі в подібних обставинах стосуються і змісту, і методики навчання. Здобувачам освіти може надаватись «можливість самостійно обирати навчальний матеріал, тривалість і спосіб його вивчення. Таким чином навчання стає самокерованим процесом, а місія вчителя змінюється залежно від ступеня самостійності здобувача. Чим вищий рівень здібностей учня, тим менше в його навчання «втручається» педагог. При такому підході вчитель стає порадиником і консультантом» (Терещук, 2017: 12). Зауважимо, що в межах екстернату така методична технологія отримує широкі можливості для реалізації.

Передусім, учитель покликаний створити найліпші умови для розкриття особистісних ресурсів учня. Цьому сприяє вироблення довірчих взаємин між учнем й учителем. Фахівці акцентують: «відбувається мобілізація учнівського творчого потенціалу, формування переконаності у власних силах, а отже інтенсифікація засвоєння матеріалу» (Тамаркіна, 2019: 1). Ми погоджуємось, що «правильне налаштування спонукає здобувача освіти бути достатньо вмотивованим, із відповідальним ставленням до самостійної діяльності, із потужним стимулом до виконання нагальних завдань» (Тамаркіна, 2019: 1).

Результативною, на думку дослідників, є візуалізація історико-культурного процесу. Це безперечно слугує успішнішому засвоєнню й запам'ятовуванню матеріалу. Кращому вивченню історичних дисциплін сприяє «значна кількість просвітницьких сайтів, електронних бібліотек, музейних сайтів тощо у соціальних мережах, адже це уможлиблює візуальне сприйняття історичного процесу» (Уварова, Кулачинський, 2021: 202). До інновацій відносять персональні навчальні блоги вчителя з візуальною і текстовою інформацією. «Квести, екскурсії та ін. цілком долають проблему необхідності перебування у приміщенні. Інтерактивні методи навчання і науково-пошукової роботи зі здобувачами освіти трансформуються у віртуальну площину» (Уварова, Кулачинський, 2021: 202). Загалом, надання інформації насамперед візуально є методично доцільним.

Методично привабливими на нашу думку є «індивідуальні тематичні кейси». Автор пропонує застосовувати таку структуру кейсу: «а) хронологічна таблиця; б) перелік персоналій; в) словник понять і термінів; г) завдання за картами атласу; г) творчі завдання» (Гольденберг, 2022: 488).

Окрім того, науковець, оцінюючи індивідуальні тематичні кейси як особливу форму навчання і контролю, визначає наступні переваги й недоліки. Перевагами Я. Гольденберг називає: «помітний рівень самоорганізації навчальної діяльності учнів; активізований розвиток навчальної та інформаційно-комунікативної ключових компетентностей; достатній рівень розвитку основних історико-предметних (логічних, хронологічних, просторових, аксіологічних) компетентностей; результативність реалізації індивідуального підходу» (Гольденберг, 2022: 489). Говорячи про недоліки, зазначає: «головними хибами індивідуальних кейсів є нестача контролю «завченості», неможливість перевірки факту доброчесності» (Гольденберг, 2022: 490). Зауважимо, вчений використання таких завдань вважає в умовах вимушеного дистанційного формату навчання цілком виправданим.

Отже, сімейна та екстернат як форми індивідуального навчання мають чітко визначене законодавче підґрунтя та зростання їхньої популярності серед зацікавлених осіб як у світі, так і в Україні.

Таким чином, принцип індивідуалізації навчання в сучасних реаліях перетворюється на потужний чинник освітнього процесу, фактор підготовки гідних членів соціуму. Активне розроблення теоретичної бази досліджуваної проблеми, зростання кількості наукових розробок свідчать про мейнстримовий характер питання та призведуть до потужних напрацювань в площині індивідуалізованого навчання, що безумовно відповідає нагальним потребам людської спільноти на сучасному етапі.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

3.1. Дидактичний потенціал педагогічного патронажу

Для змістового наповнення практичного розділу нашого магістерського дослідження ми обираємо приклад педагогічного патронажу. По-перше, це безумовно найбільш розповсюджена у вітчизняній освітній площині форма індивідуального навчання. По-друге, наші особисті практичні напрацювання так само стосуються її. В поточному році працюємо з учнем 8-го класу, котрий навчається індивідуально за станом здоров'я (хворіє на ревматоїдний артрит).

Зупинимось на загальних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу з дітьми, в котрих наявні типові особливості розвитку відповідних порушень. Зрозуміло, не маючи фахової медичної освіти, ми не претендуємо на вичерпність даних. Скоріш, це спроба виокремити дієві поради для оптимізації саме методичної підготовки та організації занять в межах індивідуального навчання.

Здобувачі освіти з певними вадами здоров'я вимагають особливої уваги, створення толерантного сприйняття індивідуальних властивостей кожного для оздоровчого середовища. Лише такий підхід дозволить «розширити їхні зони здоров'я та ефективно вирішити проблеми фізичної реабілітації» (Шумська, 2007: 8). Індивідуалізація навчання спрямована на впровадження різноаспектних організаційних, навчально-методичних, психолого-педагогічних кроків.

Для реалізації плідного індивідуального навчання неодмінним є здійснення якісної психолого-педагогічної діагностики індивідуальних особливостей учня. У зв'язку з цим неабияке значення отримує завдання

«комплексного цілеспрямованого вивчення особистості дитини, визначення тенденцій її розвитку, виявлення системи ефективних засобів педагогічного впливу» (Чепурна, 2016: 175).

Під час роботи з дитиною з порушенням слуху варто врахувати наступне: «забезпечити готовність приміщення (освітлення, відсутність сторонніх шумів); пояснення слід проводити з урахуванням фронтального положення дитини (обличчя до обличчя); застосовувати звукопідсилювальну апаратуру, візуальні засоби при поясненні матеріалу та виконанні завдань» (Асистент вчителя у закладі, 2019: 86).

Робота з учнем із тяжкими порушеннями мовлення супроводжується: «розташуванням у межах доступу візуальних опор і схем; підтримкою правильної вимови згідно з рекомендаціями логопеда; використанням звукозаписувальних пристроїв; формуванням уміння орієнтуватись на слухове сприйняття» (Асистент вчителя у закладі, 2019: 87).

Рекомендації для роботи з учнем із порушенням зору зводяться до таких: «влаштування доступного приміщення (світлові показники, відсутність зайвих предметів); використання збільшених шрифту та наочних засобів для доступності навчальної інформації; застосування навички альтернативного сприйняття (на дотик, на слух тощо); залучення спеціальних посібників, аудіопідручників» (Асистент вчителя у закладі, 2019: 86).

Корекційно-педагогічна складова індивідуальної роботи з дитиною із ДЦП включає: «забезпечення відповідного облаштування приміщення (відсутність зайвих предметів, мобільність візка); формування просторових і часових уявлень; оптимальний темп усного/письмового мовлення; сприяння розвитку зорово-рухової координації» (Асистент вчителя у закладі, 2019: 86).

В роботі з дитиною з особливими освітніми потребами варто давати їй змогу висловитись, встановити комунікацію зі здобувачем освіти. За потреби – доцільним є адаптування та спрощення програмових матеріалів.

Важливо враховувати, що учень з ООП не в змозі бути сконцентрованим увесь урок чи виконувати повний обсяг завдань. Для результативної роботи в нагоді стають «педагогічне заохочення, ілюстрації з теми, презентації з відеоматеріалами, комікси тощо. Знадобляться знання графічних редакторів (Paint, Easy Paint Tool SAI, Photoshop), відеоредакторів та ресурсів для створення презентацій (Canva, PowerPoint)» (Грималюк, 2022: 584). Цінними в роботі будуть онлайн-ресурси (КАНООТ!, learning.ua, LearningApps.org, mozaBook, wordwall.net, Quizlet, та ін.) (Грималюк, 2022: 584).

У власній педагогічній роботі з учнем, котрий страждає на ревматоїдний артрит, враховуємо таке. Оскільки це запальне захворювання суглобів та інших органів, що супроводжується болем, скутістю, слідкуємо за зручністю розташування учня; правильним впорядкуванням робочого місця; проводимо систематичні міні-перерви; практикуємо завдання, виконання яких не пов'язане із сидінням за столом/комп'ютером; помітно зменшуємо частку письмових завдань тощо.

З метою забезпечення дидактично-методичного сегмента індивідуального навчання вчитель формує змістовно-методичний компонент. Кінцевим результатом його є індивідуальний освітній маршрут учня з особливими освітніми потребами, а елементами: «індивідуалізація освітнього процесу, забезпечення нагальних форм підтримки, спостереження за динамікою розвитку здобувача з ООП, індивідуальна програма розвитку (ІПР)» (Асистент вчителя у закладі, 2019: 84). Щодо останнього документа – ІПР – вкажемо: «провідна функція цієї програми полягає в «здійсненні на її підґрунті діагностувальної функції для уточнення рівня пізнавальних можливостей учня та планування адекватних подальших дій щодо покращення успішності здобувача освіти» (Асистент вчителя у закладі, 2019: 83-84).

Ще мовою документів. «Індивідуальне планування освітнього процесу передбачає: 1) розроблення комплексної програми розвитку дитини

з ООП з метою пристосування середовища до її потреб; 2) надання додаткових послуг та підтримки у процесі навчання; 3) організацію педагогічного моніторингу за динамікою розвитку учня» (Про організацію інклюзивного навчання, 2012). «Для дітей з ООП, котрі мають інтелектуальні порушення, та зі складними вадами розвитку (вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку) на базі робочого навчального плану школи розробляється індивідуальний навчальний план з урахуванням рекомендацій психолого-медико-педагогічної консультації та на основі типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (Про організацію інклюзивного навчання, 2012).

Не зайве додати, що до формування індивідуальної навчальної програми завжди доєднуються батьки. У цілому, співпраця батьків та вчителя – «надважливий аспект результативного навчання, розвитку та виховання дитини. Тому потрібно налагоджувати комунікацію з батьками, адже хто, як не батьки дітей з ООП, краще знає своїх дітей та шляхи взаємодії з ними» (Практика взаємодії з батьками, 2021: 42).

Спробуємо систематизувати вже накопичений власний досвід у поєднанні з доробком колег щодо особливостей оптимізації педагогічного патронажу, насамперед, з учнями з особливими освітніми потребами (ООП).

Безпосередня практична діяльність базується на стані готовності до індивідуалізації навчання. Фахова література засвідчує, що вона містить в послідовній єдності певні компоненти: «мотиваційний (ставлення до предмета діяльності, інтерес); орієнтаційний (володіння знаннями, уміннями, навичками, процесами аналізу і синтезу); вольовий (самоконтроль, уміння керувати процесом подальшого навчання); оцінювальний (самооцінка рівня підготовленості)» (Рибалка, 1999: 52). Заявлені компоненти характеризуються специфічними ознаками: «1) розуміння структури особистості, навички діагностування особливостей

структури особистості учня; 2) педагогічні уміння відносно організації навчально-пізнавального процесу, спрямованого на активізацію пізнавальної діяльності й особистісно-ціннісних якостей учня; 3) уміння втілювати педагогічне керівництво навчально-пізнавальною діяльністю здобувача освіти на рівні «суб'єкт-суб'єктних» взаємин» (Рибалка, 1999: 52).

Маємо розуміти, що йдеться передусім про особистісно орієнтовану педагогіку. Це власне вже якісно новий рівень встановлення відносин між учасниками освітнього процесу, заснований на ідеї дитиноцентризму. Подібний підхід трактується «як граничне наближення навчання конкретної дитини до її здібностей і нахилів, сутності, самоідентифікації, суспільно значущого особистісного самовизначення, шанування власної індивідуальності» (Алексєєва, 2022: 23). Відповідно, вибір форм навчання здійснюється з урахуванням чільних принципів, серед котрих: «персоналізації, навчання у взаємодії, адаптивності, гнучкості, наповнення освітнього середовища, мультимедійності, формувального оцінювання, практичної зорієнтованості» (Алексєєва, 2022: 23).

Зрозуміло, індивідуалізація навчання покликана сприяти розвитку самостійності, самосвідомості, відповідальності. За Л. Шелестовою, «в основу педагогічної підтримки мають бути покладені взаємини поваги, довіри, рівноправності між учителем та учнем» (Шелестова, 2022: 586). Вкрай важливо, щоб учитель спільно зі здобувачем освіти визначав шляхи подолання проблем, котрі перешкоджають у досягненні позитивних навчальних результатів.

Серед видів так би мовити універсальних прийомів індивідуальної роботи науковці виокремлюють: «діяльність окремого учня; виконання роботи учнем одночасно з іншими учнями класу, групи; різна тривалість виконання навчального завдання; виконання загальної класної навчальної роботи; виконання окремого завдання» (Барановська, 2021: 161).

Не викликає заперечення теза про те, що сучасне освітнє середовище визначають новітні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Вони «підвищують ефективність роботи вчителя, оптимізують індивідуальний та закладають компетентнісний підходи» (Терещук, 2017: 8).

Стисло опишемо специфіку роботи з кожною категорією дітей з інвалідністю з використанням ІКТ:

«1) для учня з порушенням слуху в процесі навчання варто дублювати інформацію на мультимедійну дошку, розмовляти, чітко контролюючи міміку та жести, пояснення супроводжувати показом безпосередньо на моніторі комп'ютера/екрані» (Главацька, 2018: 48);

«2) аналізуючи освітній процес, що відбувається за участю дітей з порушенням мовлення, варто пам'ятати що такі учні нерідко можуть жалітися на нудоту, запаморочення, головні болі, порушення координації рухів. Тому при використанні засобів ІКТ потрібно бути вкрай обережним, при виборі завдань опиратися на індивідуальні показники розвитку кожної дитини» (Главацька, 2018: 48);

«3) під час роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями доцільно пам'ятати, що істотну роль відіграє пізнання навколишнього світу через відчуття, тому при підготовці до уроку варто детально підготувати всі завдання та зображення, які демонструються» (Главацька, 2018: 48) і т.і.

Варто згадати також про індивідуалізацію навчання, базовану на даних. Мова про те, що «сучасні технічні можливості дозволяють вивчати особливості перегляду відео (на якій швидкості його частіше дивляться, де роблять паузи, які частини файлів переглядають двічі), виконання завдань (на які запитання частіше відповідають невірно, скільки часу займає відповідь на кожне поставлене питання, чи проходять завдання до кінця), іншої взаємодії із сайтом (повідомлення про помилки, запити про допомогу, найбільш продуктивний час навчання тощо)» (Коршун, 2018: 301). Зауважимо, фахівці відносять таку тенденцію до перспективних цілей розвитку освіти.

В контексті інформатизації відзначимо вагому роль комп'ютера в сучасних реаліях «як дієвого знаряддя людської діяльності; надійного засобу розв'язання навчальних та соціальних завдань; оптимізатора традиційних методів навчання» (Торубара. 2009: 58). Прерогатива комп'ютера над іншими технічними засобами навчання в його універсальності, оскільки він «одночасно є інформаційним, навчальним і контролюючим засобом, використання котрого збільшує можливість нагромадження та застосування знань, помітно розширює межі пізнання» (Торубара. 2009: 58).

Онлайн-освіта є чинником, який спричиняє індивідуалізацію навчання. Тому що здобувач освіти, «виходячи з власних потреб, самотужки обирає де, коли і чому саме навчатися, визначаючи інтенсивність занять, порядок проходження тем і завдань. Проте наявні платформи онлайн-освіти застосовують лише окремі елементи персоналізації навчання учнів, нерідко оминаючи інші дієві інструменти індивідуалізації навчальних матеріалів» (Коршун, 2018: 301).

Доволі широко використовується освітніми онлайн-платформами такий аспект індивідуалізації, як індивідуалізація на рівні кожного завдання. Наприклад, «на Coursera (<https://www.coursera.org/>) теоретичний матеріал представлений переважно у відеоформаті. Однак кожне відео можна прослуховувати як аудіофайл, можна завантажити презентацію окремим файлом і використовувати її як конспект, можливою є розшифрування тексту відео у вигляді текстового файлу» (Коршун, 2018: 302).

Інноваційні технології мають компенсаторну властивість. Саме вона дозволяє дитині з ООП брати активну участь в освітньому процесі попри порушення різної етіології. Завдяки впровадженню інноваційних технологій, учні з особливими освітніми потребами спроможні «долати бар'єри на шляху до навчання, адже отримують доступ до різноманітних дидактичних матеріалів у прийнятному форматі, а також демонструвати власні навчальні досягнення. Цінним є те, що інноваційні технології

створюють сприятливі умови для залучення учнів з ООП до вирішення проблемних ситуацій, а не засвоєння знань у готовому вигляді» (Кузнецова, 2021: 86).

Впровадження індивідуального підходу в межах організації діяльності з дітьми з ООП здійснюється в контексті залучення вчителем «різних форм і методів з метою отримання оптимальних результатів освітнього процесу» (Конограй, 2021: 80). Вчені вказують на доцільність систематичності і послідовності в корекційно-розвивальній роботі. Так, «для ефективності даної роботи, варто застосовувати 2-3 гри на кожному занятті. На виконання гри відносно до складності завдання відводити від 3 до 6 хвилин. Темп виконання ігор має відповідати можливостям здобувача освіти» (Конограй, 2021: 83). Треба пам'ятати, що індивідуальний підхід можливий до використання для заохочення або зменшення певних властивостей і особливостей поведінки дитини.

Завданням вчителя, на наше переконання, є налаштування учня на активну розумову діяльність. Інакше, розвиток пізнавальних можливостей здобувача освіти має виходити з того, що: «мислити – це вирішувати, а вирішувати – це мислити» (Каленик, 2018: 53).

Отже, варто ставити завдання щодо закладення в учня таких якостей, як активність, самостійність, ініціатива; вироблення умінь розмірковувати, доводити, аргументувати, пізнавати. Ми переконані в продуктивності педагогічних дій, спрямованих на розвиток логічного мислення, оволодіння способами наукового дослідження, вироблення навичок розв'язування творчих/пошукових завдань. Однак, вчитель має зосереджуватись не лише на результаті, але й на процесі учнівської навчальної діяльності.

3.2. Рекомендаційні зауваги до індивідуального освітнього процесу

В контексті реалізації педагогічного патронажу аналіз чинної програми з історії щодо специфіки здійснення індивідуального навчання принципового значення не має. Адже навіть за умови роботи з одним учнем перед педагогом ставляться ті ж завдання щодо засвоєння здобувачем освіти знань, формування умінь і навичок. Але тим не менше вчителі-предметники розробляють окремо програми для індивідуального навчання. Спробуємо розібратись в їх змістовому наповненні.

Окрім стандартних граф (як-от: дата проведення, зміст основної загальної освіти, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, наскрізні лінії) календарно-тематичне планування для індивідуальної форми навчання обов'язково містить колонку «Спрямованість корекційно-розвивальної роботи». Її зміст залежить напряду від специфіки освітніх потреб конкретного здобувача освіти. Наприклад, в межах вивчення теми 3 «Козацька Україна (розрахована на 7 год.) до етапів корекційно-розвивальної роботи з учнем із тяжкими порушеннями мовлення відносять:

- «Формування уявлень про основні хронологічні дати періоду козаччини.
- Формування контекстуально зумовлених лексичних узагальнень іменників на позначення понять «козацтво», «гетьман», «полк», «сотня».
- Формування вміння чітко вимовляти слова «запорожець», «запорізький», «Запоріжжя», помічати чергування голосних і приголосних.
- Закріплення вміння орієнтуватися на історичній карті, користуватися контурною історичною картою» (Індивідуальне календарно-тематичне планування. 5 кл., 2021).
- «Формування лексико-семантичних мовних явищ багатозначності на матеріалі іменників (доба – козацька та день і ніч; місяць – на небі та календарний; чайка – птах і козацький човен; сотня – число і складова частина полку; оселедець – чоловіча зачіска і засолена риба).

- Формування лексичної системності іменників (шабля – меч – ніж).
- Акцентування уваги на фонетичній, лексичній і граматичній правильності мовлення.
- Розвиток зорового, слухового сприймання, уваги та пам'яті; усного зв'язного мовлення; асоціативного мислення, мисленнєвих операцій; дій ймовірного прогнозування на лексичному та граматичному рівні; зорового, слухового, смислового контролю на фонетичному, лексичному, граматичному матеріалі; просторового орієнтування; емоційно-вольової сфери, уяви; зорово-моторної координації.
- Виховання інтересу до вивчення історії України за часів козаччини» (Індивідуальне календарно-тематичне планування. 5 кл., 2021).

В календарно-тематичному плануванні з вітчизняної історії для 8-го класу (передбачено 1 год. на тиждень) для індивідуального навчання здобувача освіти з інтелектуальними порушеннями заплановані посилені практичні заняття. Для прикладу.

«Розділ 1. Землі України у складі Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.) – Практичне заняття № 1. Повсякденне життя представників основних верст суспільства. Практичне заняття № 2. Здійснити уявну подорож-екскурсію до історико-культурних пам'яток XVI – першої половини XVII ст.» (Індивідуальне календарно-тематичне планування. 8 кл., 2020).

«Розділ 2. Становлення козацтва (XVI – перша половина XVII ст.) – Практичне заняття № 1. Військове мистецтво, традиції та побут українського козацтва» (Індивідуальне календарно-тематичне планування. 8 кл., 2020).

«Розділ 3. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. – Практичне заняття № 1. Богдан Хмельницький, Іван Богун, Ярема Вишневецький, Адам Кисіль та ін. як політик і людина (на вибір учня)» (Індивідуальне календарно-тематичне планування. 8 кл., 2020).

«Розділ 4. Козацька Україна наприкінці 50-х років XVII – на початку XVIII ст. – Практичне заняття № 1. Проаналізувати зміст «гетьманських (договірних) статей» (Індивідуальне календарно-тематичне планування. 8 кл., 2020).

«Розділ 5. Українські землі у 20–90-х рр. XVIII ст. – Практичне заняття № 1. Козацькі літописи XVII – XVIII ст. як історичні джерела. Практичне заняття № 2. Здійснити уявну мандрівку до історико-культурних пам'яток України / рідного краю доби бароко» (Індивідуальне календарно-тематичне планування. 8 кл., 2020).

Кількість годин на тиждень для здобувачів освіти на педагогічному патронажі визначена така: «для учнів 1–4 класів 10 годин; для учнів 5–9 класів 14 годин; для учнів 10–11 класів 16 годин» (Бондар, 2021). В. Макарова доречно вказує, «властивістю такої форми індивідуального навчання є те, що дитина не лише регулярно займається з учителем, але й періодично доєднується до учнівського колективу для соціалізації, має право на користування всією шкільною інфраструктурою, може розраховувати на психологічний супровід» (Макарова, 2021).

Фахівці-практики визначають такі умови надання педагогічної підтримки: «1) гуманний характер взаємин суб'єктів навчання, що ґрунтується на засадах партнерства, гармонійного координування зусиль; 2) педагогічне сприяння процесам саморозвитку й самореалізації особистості здобувача освіти в особливо організованому освітньому середовищі» (Карапузова, 2015:121). Дослідники наголошують, що «діяльність індивіда в рефлексивній площині «поглинає» попередні діяльності, котрі перетворюються для неї на матеріал для аналізу, а майбутня виступає тепер в якості проєктованого об'єкта» (Андрющенко, 2015: 62).

Доречною виглядає наступна теза: «розвиток здібностей учня набуває ефективності, якщо давати дитині завдання, що ускладнюються. Так ви умотивуєте процес навчання, але дозволите учню працювати на такому рівні, котрий для нього наразі можливий і доступний» (Чепурна, 2016: 175).

Поліпшенню навчально-пізнавальної діяльності здобувача освіти сприяють активні та інтерактивні методи навчання. Проте, «при всій їхній дієвості, під час реалізації педагогічного патронажу не всі вони доречні для застосування. Застереження насамперед стосується того, що робота здійснюється з одним учнем. Одначе дидактичний інструментарій дозволяє виділити низку методичних прийомів, достатньо результативних в індивідуальному навчанні історії здобувачів основної школи» (Вакарь. Активізація, 2022).

До прийомів самостійної діяльності можемо віднести: «складання власного висловлення (розповідь, судження, опис); розширення або скорочення змісту висловлення за визначеною темою; складання висловлення-огляду з використанням кількох джерел навчальної/наукової інформації» (Василенко, 2015: 53). Загалом, індивідуальна самостійна робота спрямована на активізацію творчих здібностей здобувачів освіти; створення проблемних ситуацій; свідоме вирішення пізнавальних завдань тощо (Василенко, 2015: 53).

Метод «Асоціативний зв'язок» може бути впроваджений на початковому етапі роботи над темою, щоб визначити обізнаність з нею учня. «Вчитель наводить здобувачу ключове слово, пов'язане з проблемою, яка вивчається. Потім учню пропонується записати в зошиті інші слова, які асоціюються з названим. Таким є метод «Незакінчені речення». Визначивши тему для обговорення, учитель формулює початок речення і пропонує учню закінчити його (як-от: Нідерландська революція була неминучою, бо...; Друкарні найчастіше відкривались при церквах і монастирях, бо...)» (Вакарь. Активізація, 2022).

Фахівці також радять методичні прийоми, перевірені в контексті інклюзивної освіти на практиці та результативні в індивідуальному навчанні. Поміж ними виділимо: «перед вивченням теми пояснюйте нові поняття на конкретних прикладах; взаємодійте з учнем; використовуйте докладні пояснення; створюйте умови для зворотного зв'язку; забезпечуйте

достатньо керованої практики; систематично демонструйте застосування навчально/соціально значущого вміння; використовуйте ігрове моделювання; конкретизуйте похвалу та ін.» (Асистент вчителя у закладі, 2019: 82).

Читання з позначками привчає здобувача освіти до вдумливого читання тексту. «Перед початком роботи учню пропонується робити в навчальному тексті виділення чотирьох видів, позначаючи їх відповідними символами: 1) знайома інформація, це я знав раніше (+); 2) нова інформація (-); 3) суперечлива інформація, я так не думав (✓); 4) недостатня інформація, про це хотілося б довідатися докладніше (?)» (Вакарь. Активізація, 2022).

При залученні «Кейс-методу» учню надається опис реальної ситуації (робота вербально, з історичним джерелом, аудіо- чи відеоджерело) «Опрацьовуючи запропоновану інформацію, учень вчиться аналізувати причинно-наслідкові зв'язки в межах конкретної історичної події» (Вакарь. Активізація, 2022).

Дієвим є метод написання есе. Пригадаємо, «есе – невеликий за обсягом твір-міркування з вільною композицією, що передає індивідуальні враження, міркування з конкретного питання й не претендує на вичерпне розкриття теми» (Загорулько, 2019: 46). Це й справді вид роботи, що відповідає сутності індивідуалізації. Адже «есе припускає вираження автором власної думки, суб'єктивної оцінки предмета міркування, дає змогу творчо, нетривіально розкрити певний матеріал» (Загорулько, 2019: 46). Тему есе вчитель може пропонувати учню у вигляді проблемного питання, що вимагатиме від здобувача освіти міркування, а не звичайної логічної відповіді.

Метод «Спіч у схемах (малюнках)», на наше переконання, стає у нагоді на етапі закріплення матеріалу. «Учень схематично чи художньо зображує певну історичну подію. Далі пояснює сенс символів, позначених у схемі (малюнку)» (Вакарь. Активізація, 2022). Зауважимо, цей метод

активізує розвиток творчої уяви учня, формує в нього вміння систематизувати навчальний матеріал.

«Фішбоун» сприяє випрацюванню вміння розрізняти складові частини в історичних подіях та явищах, виокремлювати причинно-наслідкові зв'язки, доводити аргументованість відповіді. «Для цього радимо використовувати схему-заготовку. Проблему записуємо в «голові» скелету, верхні кісточки – це основні поняття, нижні – це зміст понять, в «хвості» формулюємо відповідь на запитання (висновки). На початковому етапі використання цього методу учень потребує допомоги вчителя, але при систематичному його застосуванні в школяра формується стійка навичка» (Вакарь. Активізація, 2022).

Одним із дієвих методичних прийомів, що сприяють кращому засвоюванню навчального історичного матеріалу, є усні вправи. «Адже вони розвивають спостережливість і уважність, підвищують ініціативу і зацікавлення предметом. Усні вправи не обов'язково мають бути у вигляді «питання–відповідь», їх можна проводити на кшталт коротких дидактичних ігор: «історичне лото», «історичне доміно» тощо. Результативними є також проблемні завдання. Зазначимо, вони не мають містити запитань типу «Де?», «Коли?», «Скільки?». Їх формулювання покликане спонукати учня до глибшого пояснення: «Як же так?», «Але ж має бути по-іншому?», «Не могли ж вони не розуміти цього?», «Виходить, що знали, а робили навпаки?» тощо» (Вакарь. Активізація, 2022).

Під час повторювально-узагальнювальних уроків доречно використовувати рольові ігри. Н. Гончарова стверджує, що «дидактична гра має значущу ознаку – сформульовану мету та прогнозований педагогічний результат, і радить проводити їх у формі «прес-конференції» (саме в такому випадку працює весь клас)» (Гончарова, 2011: 70). В таких умовах можливо долучати учня, який перебуває на індивідуальному навчанні. Зокрема, «він може перетілитись в історичну особистість (зокрема, в костюмованій формі) або в журналіста (попередньо опрацювавши ресурси засобів масової

інформації для збору актуальних матеріалів). Участь може відбуватись в онлайн-форматі, що дозволить учню, перебуваючи в зручних для нього умовах, контактувати з класом» (Вакарь. Активізація, 2022).

Корекційно-виховна робота з учнями з особливими освітніми потребами, передбачає використання спеціалізованих або адаптованих комп'ютерних програм (головним чином, навчальних, діагностичних і розвиваючих). Ефективність їх використання залежить від професійної компетенції педагога, вміння впроваджувати інноваційні технології в систему навчання кожної дитини створюючи мотивацію, а також надаючи свободу вибору форм і засобів діяльності. Педагогічне програмне забезпечення, зокрема, комп'ютерна гра, розглядається як окрема форма діяльності, що має власну специфіку, порівняно з традиційними формами гри (Кузнецова, 2021: 87).

Вчені пропонують виділяти такі шляхи використання ІКТ в інклюзивній освіті: «1) з метою реалізації компенсаційних можливостей для дітей з інвалідністю (використання ІКТ в якості підтримки, технічної допомоги, часткової компенсації або заміщення відсутніх природних функцій, що дозволяє учням з ООП повноцінно залучатись до процесів спілкування й взаємодії); 2) з метою задоволення комунікації (альтернативні форми зв'язку, допоміжні прилади і програмне забезпечення, що уможливають більш зручну комунікацію, специфічну для кожного виду функціонального обмеження)» (Главацька, 2018: 47); «3) з метою реалізації дидактичних цілей (задоволення індивідуальних потреб, диференціація, особистісний розвиток дитини з ООП, розкриття її здібностей, повноцінна інклюзія)» (Главацька, 2018: 48).

Вплив інноваційних технологій на розвиток учня визначається змістом конкретної комп'ютерної програми, проте можна виділити певні загальні риси: «підвищення мотивації; встановлення швидкого емоційного контакту з дитиною; інтерактивне спілкування; ефективне залучення

емоційної сфери; активізація пізнавальної діяльності; підвищення працездатності дитини» (Кузнецова, 2021: 88).

Отже, навчання історії в межах педагогічного патронажу абсолютно впевнено може бути результативним. В нагоді вчителю історії стануть інноваційні технології, інтерактивні методи і прийоми, прийнятні для індивідуальної форми навчання, тобто дієві в роботі з одним здобувачем освіти.

Таким чином, практичні розробки колег, власні напрацювання дають змогу бути впевненими в тому, що всі наявні різновиди індивідуальної форми навчання є життєздатними, можуть бути застосовані в традиційному і дистанційному форматі, дають гідні результати за умови плідної взаємодії вчителя й учня.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Наявна джерельна та історіографічна база є достатньою для вирішення поставлених у кваліфікаційній роботі завдань дослідження. Всебічне розкриття досліджуваної проблеми неможливе без усвідомлення сутності її понятійно-термінологічної складової.

Нові орієнтири та цінності сучасної освіти зумовили необхідність індивідуалізації навчання як системи засобів підтримки та розвитку особистості учня. Індивідуалізація навчання має забезпечити становлення та розвиток особистісних цінностей молоді, умови для її самореалізації, саморозвитку, саморефлексії, саморегуляції, самозахисту, самовиховання, які необхідні для формування особистісного зросту.

Індивідуалізація навчання допомагає розкрити індивідуальність кожної дитини. Вихідними положеннями індивідуалізації навчання є виявлення неповторності кожної дитини, розвиток її індивідуальності, створення сприятливих умов для розкриття її здібностей.

Головним завданням закладів загальної середньої освіти є не лише озброєння учнів знаннями, уміннями та навичками, а формування особистості, її неповторності та самобутності. Тому індивідуалізація стає напрямом удосконалення навчання, своєрідною стратегією освітнього процесу, що включає всі його ланки: навчально-виховний процес (вибір форм, методів, прийомів); зміст освіти (створення поурочних планів, навчальних програм, навчально-методичної літератури, дидактичних матеріалів); побудова виховної системи (формування різних типів закладів освіти, груп, відділень, профілів тощо).

Зміст освіти стає надбанням особистості лише в процесі її власної активної діяльності, яка відбувається на основі певних принципів, повинна бути раціонально організована, проявлятися в певних структурних формах. Форма відносно до навчального процесу – це спосіб, характер взаємодії

вчителя і учнів, учнів між собою, учнів із навчальним матеріалом, який безпосередньо впливає на продуктивність навчання так само, як методи і засоби, на зміни, варіації та коригування освітнього процесу вчителем. Саме можливості цих змін потребують ретельного вивчення та аналізу, що вимагає дослідження генезису форми організації освіти в динаміці.

Характерними рисами системи освіти на сучасному етапі є тенденції демократизації та гуманізації, які відтворюють потреби суспільства у вільних освічених громадянах, у визначенні їхнього права на вибір рівня освіти, який дозволить їм максимально розвинути свої здібності та відповідати різноманітним освітнім вимогам. Ці процеси стають пріоритетними у визначенні перспективних освітніх стратегій.

Сучасний етап розвитку національної школи в Україні характеризується підвищеною увагою до особистості кожного учня та зумовлює потребу в інноваційних технологіях навчання, які мають враховувати такі аспекти: соціальний (бути різноманітним, забезпечувати навчання на різних рівнях); дидактичні (спираються на загальнодидактичні положення та мають особистісну спрямованість); психологічні (розвиток в учнів здатності бути суб'єктом власного прогресу).

У традиційній формі навчання зазначені аспекти враховуються епізодично, переважають суб'єкт-об'єктні зв'язки та фронтальні форми роботи. Епізодичне використання прийомів індивідуалізації на окремих етапах уроку не вирішує проблеми особистісної спрямованості навчання. Сьогодні необхідно вирішити суперечності, які існують у практиці закладів загальної середньої освіти: між індивідуальним характером засвоєння знань і фронтальною формою навчання; між чітко організованою організаційною структурою класу та необхідністю варіювати стратегію навчання різних груп учнів; між національними рекомендаціями та шкільною практикою тощо.

Однією з тенденцій розвитку сучасної освіти є її орієнтація на особистість людини. Ця спрямованість виявляється в тому, що сучасна

школа вимагає не тільки знань, умінь і навичок, котрими повинен оволодіти учень, а й розкриття його особистісного потенціалу, створення ситуацій вибору й успіху, які дають йому можливість знайти власний шлях навчання та розвитку, стати важливим. Адже сьогодні, відповідно до декларованих принципів гуманізації та демократизації суспільства, найбільшою цінністю визнається вільна, розвинена та освічена особистість, здатна жити і творити в умовах світу, що постійно змінюється.

Сучасна українська педагогічна наука і практика перебувають у пошуку переходу від соціально орієнтованої моделі освіти до особистісно орієнтованої, що, з одного боку, зумовлює збереження в країні унікального освітнього простору, який забезпечує гарантований рівень компетентностей, а з іншого боку, забезпечує навчання кожної дитини відповідно до її індивідуальних особливостей, здібностей, інтересів.

Центрація на дитину, пріоритетність особистості та суб'єктності учнів зафіксована в низці нормативних документів, що регламентують діяльність закладів освіти. Зокрема, у Концепції Нової української школи зазначено, що кожна дитина унікальна, наділена від природи неповторними здібностями, талантами та можливостями. Зважаючи на це, мета сучасної освіти – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти та потенціал кожної дитини на основі партнерства вчителів, учнів та батьків. Цим документом також визначено необхідність розробки нового змісту освіти, заснованого на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві; орієнтації на потреби учнів в оновленому освітньому процесі. Компетентність розуміється як динамічне поєднання знань, способів мислення, поглядів, цінностей, умінь, навичок та інших особистісних якостей, які визначають здатність людини успішно виконувати професійну та/або подальшу освітню діяльність.

Зважаючи на це, актуальною є переорієнтація дидактичних принципів: від усередненого до індивідуального підходу до учнів. Водночас необхідно враховувати активне гуманістичне розуміння індивідуалізації з

точки зору філософії людиноцентризму та активізаційних концепцій навчання, які закликають до цілеспрямованого розвитку індивідуальності учня через його самостійний розвиток. навчальну діяльність під керівництвом учителя.

Сьогодні велике значення в навчанні надається особистісному підходу, який сприяє максимальному вираженню багатогранності та неповторності індивідуальних особливостей учнів, самореалізації творчого потенціалу особистості. Орієнтація на здібності та нахили учнів, підвищення ступеня навченості та досвіду пізнавальної активності, озброєння їх навичками самостійної роботи з різними джерелами інформації вимагають умов, які б спонукали учнів до творчості.

За своєю сутністю – це колективна праця, яка консолідує діяльність учителя й учнів на основі їх взаємодії, співробітництва й творчості з максимальним проявом індивідуальності того, хто навчає. і того, кого навчають. Реформування загальної вітчизняної освіти автоматично вимагає трансформації спеціальної освіти, тобто її побудови на основі партнерства, готовності до інновацій, розробки нових стандартів і підходів.

Аспектний розгляд індивідуалізації дозволяє резюмувати. На змістовному рівні аналізу дефініцій різні аспекти відображають акцент автора на баченні різного значення індивідуалізації та її впровадження в освітню систему. Індивідуалізація як явище є об'єктивним фактом як у реальному житті, так і в освітньому процесі; індивідуалізація як принцип має на меті визначити і пояснити зміни, що відбуваються в людині. На теоретичному рівні аналізу характеристики поняття неузгоджені, а інколи навіть суперечать одна одній; адже чимало авторів трактують індивідуалізацію як певний визначений стан навчального процесу, що виглядає неоднозначним припущенням. Згідно з традиційним розумінням індивідуалізації існує різний рівень акценту на виборі форм, методів і прийомів навчання, тобто на його «зовнішньому» боці, який здійснюється в напрямку від учителя до учня; від наставника до здобувача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Ключові зміни в оновлених навчальних програмах 5–9 класів за результатами обговорення на платформі EdEra та на предметних робочих групах. На виконання Наказів Міністерства освіти і науки України № 52 від 13.01.2017, № 201 від 10.02.2017. 22 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/klyuchovi-zmini-v-onovlenix-navchalnix-programax-5-9-klasiv.pdf> (дата звернення: 07.08.2022).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, зі змінами від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 14.08.2022).
3. Навчальні програми для 10–11-х класів. Історія України. Всесвітня історія. Київ. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 05.08.2022).
4. Навчальні програми 5–9-х класів. Історія України. Всесвітня історія. Київ. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 05.08.2022).
5. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV, зі змінами від 05.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/40-15> (дата звернення: 02.10.2019).
6. Про затвердження Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти: Наказ МОН України від 12.01.2016 № 184/28314, зі змінами від 05.05.2021 № 528/36150 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16#Text> (дата звернення: 31.10.2022).

7. Про освіту: Закон України 2145-VIII, зі змінами 2438-IX від 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

ЛІТЕРАТУРА

8. Алексєєва С. В. Актуальні проблеми дидактики в умовах інформатизації освіти: індивідуалізація навчання. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 1 (1). С. 18–26.
9. Аніщук А. М. Індивідуалізація виховання і навчання дітей дошкільного віку: тексти лекцій для студентів спеціальності «Дошкільне виховання; практична психологія» денної та заочної форм навчання. Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. 2010. 102 с.
10. Антонєць Н. Б. Індивідуальне навчання як форма здобуття початкової освіти: нормативно-правовий аспект (1991–2019). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Збірник наукових праць. 2021. № 78. С. 10–14.
11. Асистент вчителя у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання: навчально-методичний посібник / А. А. Колупаєва та ін. Харків: Видавництво «Ранок». 2019. 216 с.
12. Базилевська О. О., Чигрина В. А. Естетичне виховання учнів з особливими освітніми потребами в позаурочній діяльності засобами образотворчого мистецтва. *Інноваційна педагогіка*. Науковий журнал. 2020. Вип. 25. Т. 1. С. 119–122.
13. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання. *Порадник молодого вчителя історії*. Харків: Видавнича група «Основа». 2008. 159 с.
14. Без'язичний Б. І., Худякова В. Б., Шелудько П. І., Гіль Ю. Б. Теоретичні і методологічні аспекти поняття індивідуалізації навчання

- у вищій школі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2017. Вип. 3 (84). С. 13–17.
15. Бондар М. Яким учням підходить індивідуальне навчання та як його організувати в школі. *Освіта 24 – Останні новини світу навчання для школярів та батьків*. 2021. 31 жовтня. URL: https://24tv.ua/education/yakim-uchnyam-pidhodit-individualne-navchannya-ukrayina-novini_n1779094 (дата звернення: 05.10.2022).
16. Вакарь О. Активізація пізнавальної діяльності під час індивідуального навчання історії. *The latest implementation of technologies in education: Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference*. Munich, Germany, November 21–23. 2022. P. 131–134.
17. Вакарь О. Організаційні засади впровадження сімейного навчання історії. *Тренди та перспективи розвитку мультидисциплінарних досліджень: матеріали II Міжнародної студентської наукової конференції*, м. Хмельницький, 25 листопада, 2022 р. Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа». 2022. С. 268–270.
18. Василенко О. В. Індивідуальний підхід у процесі організації самостійної роботи з іноземної мови. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2015. Вип. 2. С. 49–57.
19. Ветрова О. Взаємодія сім'ї та школи в роботі з обдарованими дітьми з особливими освітніми потребами. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*, м. Вінниця, 08–09 листопада 2018 р. / За заг. ред. О. А. Голюк. Вінниця: Меркьюрі-Поділля. 2018. Вип. 1. С. 35–38.
20. Вихрестенко Ж. Домашня (сімейна) освіта як альтернативна форма загальної середньої освіти. *Альтернативна освіта в Україні*. 2021. 22 квітня. URL: <https://altosvita.in.ua/post/vykhrestenko-homeschooling-as-alternative-form/> (дата звернення: 26.10.2022).

21. Вікторова М. В. Індивідуальний підхід як засіб підвищення якості знань учнів на уроках музики. *Педагогіка вищої та середньої школи: збірник наукових праць. Спеціальний випуск: Мистецько-педагогічна освіта (теорія, методи, технології)*. 2006. № 16. Ч. 1. С. 76–82.
22. Войтко В. В. Корекційно-розвиткова робота з учнями з порушеннями зору в умовах інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за ред. О. Е. Жосана. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського». 2021. 104 с.
23. Войтко В. В. Корекційно-розвиткова робота з учнями з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за ред. О.Е. Жосана. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського». 2021. 96 с.
24. Все про сімейне (домашнє) навчання в Україні в 2021 році. Онлайн-школа 977: Дистанційне навчання в Україні. 2021. 19 липня. URL: <https://977.com.ua/distance-navchannya/vse-pro-simejne-domashnye-navchannya-v-ukrayini/> (дата звернення: 27.10.2022).
25. Гаяш О. В. Поради вчителям щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням. *Методичні рекомендації*. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО. 2014. 108 с.
26. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки: Свобода вибору. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителя. Харків: Видавнича група «Основа». 2019. 112 с.
27. Главацька Н. Використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) у роботі з дітьми з обмеженими можливостями. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Вінниця, 08–09 листопада 2018 р.* / За заг. ред. О. А. Голюк. Вінниця: Меркьюрі-Поділля. 2018. Вип. 1. С. 46–49.

28. Годованюк Т. Л. Деякі термінологічні тлумачення індивідуальної форми навчання через її «похідні». *Педагогіка і психологія*. 2008. № 4. С. 127–132.
29. Годованюк Т. Л. Індивідуальне навчання у вищій школі: Монографія. Київ: НПУ імені Драгоманова. 2010. 160 с.
30. Гончаренко С. У., Володько В. М. Проблеми індивідуалізації процесу навчання. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 1. С. 63–71.
31. Гончарова Н. О. Дидактичні ігри у навчанні історії. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Упорядник Г. Г. Яковенко*. Харків: Видавництво Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. 2011. С. 67–73.
32. Гончарова Н. О. Педагогічна практика студентів історичної спеціальності. Навчально-методичний посібник. Ізмаїл: КП «Ізмаїльська міська друкарня». 2009. 80 с.
33. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ: Етна-1. 2008. 194 с.
34. Демченко О. П. Формування суб'єктності соціально обдарованої особистості в культурно-освітньому просторі як умова її соціалізації. *Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія*. 2017. № 6. С. 47–51.
35. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. Київ: Академвидав. 2004. 352 с.
36. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П., Бекетова С. В. Звичайні форми роботи – новий підхід : розвиваємо ключові компетентності: методичний посібник. Харків: Видавнича група «Основа». 2018. 119 с.
37. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків: Видавнича група «Основа». 2009. 176 с.

38. Єльнікова О. Домашнє навчання як альтернативна форма загальної середньої освіти. Альтернативна освіта в Україні. 2017. 08 лютого. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/23-domashnie-navchannia-iak-alternatyvna-forma-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 27.10.2022).
39. Єремєєва В. М. Індивідуалізація як перспективний спосіб створення технологічних систем професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія / За ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені І. Франка. 2015. С. 210–230.
40. Житник Б. О. Методичний poradник: форми і методи навчання. Харків: Видавнича група «Основа». 2005. 128 с.
41. Загорулько М. О. Індивідуалізація процесу навчання психолого-педагогічних дисциплін як засіб формування дослідницько-діагностичних умінь майбутніх учителів початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 65. Т. 2. С. 43–47.
42. Інклюзивне навчання: Інформаційний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти / Упор. Н. З. Софій, Ю. М. Найда. Київ: Спільна допомога. 2019. 59 с.
43. Інноваційні технології в корекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник / за ред. Л. Галенко. Харків: «Друкарня Мадрид». 2018. 110 с.
44. Інтерактивні методи викладання. Практичні поради для суддів-викладачів. Київ: ФОП Демчинський О.В. 2017. 64 с.
45. Каленик М. В. Реалізація індивідуалізації навчання при вивченні фізики в школі. *Фізико-математична освіта*. 2018. Вип. 3. С. 51–56.
46. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Путівник для

- педагогів: Навчально-методичний посібник. Київ: «АТОПОЛ». 2010. 96 с.
47. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків: Ранок. 2019. 304 с.
48. Кондрашова Л. В. Індивідуалізація навчального процесу – одна з умов успішності підготовки майбутніх вчителів до творчої діяльності. *Педагогіка вищої та середньої школи: збірник наукових праць* / Голов. ред. В. К. Буряк. 1999. Вип. 1. С. 3–11.
49. Конограй І. В. Особливості використання індивідуального підходу в процесі організації корекційно-розвивальної роботи. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців: збірник наукових праць*. Суми: Видавництво Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. 2021. Вип. 9. Т. 1. С. 78–85.
50. Коршун Т. С. Можливості індивідуалізації навчання на онлайн-платформах. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2018. № 2 (16). С. 301–306.
51. Костенко Т. М., Гудим І. М. Навчання дітей із порушеннями зору: навчально-методичний посібник. Харків: Ранок. 2019. 184 с.
52. Костіна Л. М., Соломонова Д. Г. Індивідуалізація навчання як розвиток пізнавальних здібностей студентів. *Наука та освіта: збірник праць XVI Міжнародної наукової конференції, м. Хайдусобосло (Угорщина), 4–11 січня 2022 р.* Хмельницький: Видавництво Хмельницького національного університету. 2021. С. 70–72.
53. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник / авт.: Чеботарьова О. В., Трикоз С. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Бобренко І. В., Королько Н. І., Дмитрієва І. В., Остапенко Л. І.,

- Тарновська Л. І., Гломозда І. В., Чухліб О. А., Стрілець Л. В. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України. 2020. 88 с.
54. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії. Практикум для вчителя. Харків: Видавнича група «Основа». 2007. 112 с.
55. Лозенко А. Індивідуалізація в умовах традиційної технології навчання: проблеми і перспективи. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти.* 2016. Вип. 9 (III). С. 191–194.
56. Макарова В. Індивідуальне навчання: кому підходить і як організувати. Нова українська школа. 2021. 21 жовтня. URL: <https://nus.org.ua/articles/indyvidualne-navchannya-komu-pidhodyt-i-yak-organizuvaty/> (дата звернення: 04.10.2022).
57. Методичні рекомендації до організації освітнього процесу в закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти у 2021/2022 навчальному році: інформаційно-методичний бюлетень / за ред. І. К. Гіджеліцького. Хмельницький: Видавництво Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. 2021. 288 с.
58. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу для дітей з особливими потребами (вступ в інклюзію) / Укладач Н. Клочко. Львів: Навчально-методичний центр освіти м. Львова. 2013. 32 с.
59. Миронова С. П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон. 2020. 176 с.
60. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник. Київ. 2003. 615 с.
61. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Видавнича група «Основа»: ПП «Тріада+». 2007. 192 с.
62. Навчання дітей із порушеннями слуху: навчально-методичний посібник / С. В. Кульбіда та ін. Харків: Ранок. 2019. 216 с.

63. Недозим І. В. Учні початкових класів із розладами аутистичного спектра: навчання та розвиток: навчально-методичний посібник. Харків: Ранок. 2020. 96 с.
64. Олексін Ю. П. До етапів в історіографії індивідуалізації і диференціації навчання. Періодизація стану наукової формалізації проблеми диференціації навчання. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 52. С. 3-6.
65. Організаційні засади діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі: методичний посібник / уклад.: О. В. Коган та ін. Харків: «Друкарня Мадрид». 2019. 110 с.
66. Осадча К., Осадчий В., Спирін О., Круглик В. Реалізація індивідуалізації та персоналізації навчання засобами Moodle. *Молодь і ринок*. 2021. Вип. 1 (187). С. 38-43.
67. Пісоцька М. Е. Індивідуалізація навчання: понятійно-категоріальний аналіз. *Педагогіка та психологія*. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 50. С. 19-29.
68. Пісоцька М. Е. Індивідуалізація навчання студентів: історико-педагогічний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 38 (91). С. 48–55.
69. Пісоцька М. Е. Нормативно-правове забезпечення індивідуалізації навчання учнів середніх навчальних закладів України. *Педагогіка та психологія*. Збірник наукових праць. 2016. Вип. 53. С. 19-28.
70. Пометун О. І., Гупан Н. М. Практичні заняття з історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 2018. 160 с.
71. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: А.С.К. 2007. 142 с.
72. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник. Київ: А.С.К. 2004. 192 с.

73. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі: навчальний посібник. Київ: Генеза. 2006. 328 с.
74. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство Україна». 2019. 300 с.
75. Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі: методичний посібник / Уклад.: О. В. Коган та ін. Лисичанськ: ТОВ «ФОКСПРИНТ». 2021. 80 с.
76. Процеси диференціації в шкільній освіті незалежної України (історико-аналітичний аспект): монографія / авт. кол.: Н. П. Дічек, Н. Б. Антонець, Н. М. Гупан, А. А. Загородня, Т. І. Куліш, С. М. Шевченко; за заг. ред. Н. П. Дічек. Київ: Педагогічна думка. 2019. 364 с.
77. Райковська Г. О. Індивідуалізація самостійної підготовки студентів в умовах переходу до європейської системи навчання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2016. Вип. 2. С. 282–286.
78. Рибалка Л. В. Проблеми готовності майбутніх учителів до індивідуалізації навчання. *Наука і сучасність*. 1999. Ч. 1. С. 78–85.
79. Рібцун Ю. В. Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток: навчально-методичний посібник. Львів: Світ. 2020. 264 с.
80. Садкіна В. І. Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємо з радістю. Харків: Видавнича група «Основа». 2016. 144 с.
81. Сак Т. Індивідуалізація навчання учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 4. С. 18-23.
82. Синявіна Ю. А. Проблема індивідуалізації навчання як аспект реалізації освіти учнів з порушеннями опорно-рухового апарату. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців: збірник наукових праць*. Суми: Видавництво Сумського державного

- педагогічного університету імені А. С. Макаренка. 2021. Вип. 9. Т. 2. С. 274–280.
83. Скрипник М. І. Технологія індивідуалізації навчання в післядипломній освіті педагогів. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. Збірник наукових праць / Ред. кол. Л. І. Даніленко (гол. ред.) та ін. Київ: Логос. 2001. Вип. 4. С. 85–90.
84. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами: методичний посібник / Під ред. Н. З. Софій. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди». 2015. 66 с.
85. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання: навчальний посібник / А. В. Гета, В. М. Заїка, В. В. Коваленко та ін.; за ред. Ю. Г. Носенко. Полтава: ПУЕТ. 2018. 261 с.
86. Тамаркіна О. Л. Індивідуалізація навчання як одна із важливих умов розвитку особистості студента. *Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів СНАУ*, м. Суми, 20–21 квітня 2019 р. Суми: Видавництво Сумського національного аграрного університету. 2019. Т. 2. С. 1.
87. Терещук Г. Індивідуалізація навчання в контексті ідей концепції нової української школи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2017. Вип. 2. С. 6–16.
88. Толмачова Н. Домашнє навчання замість школи: аргументи прихильників. *Українська правда – новини онлайн про Україну*. 2009. 13 жовтня. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2009/10/13/28732/> (дата звернення: 26.10.2022).
89. Торубара О. М. Індивідуалізація та диференціація навчання на основі використання комп'ютера. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів: Видавництво Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2009. Вип. 72. С. 58–63.

90. Турянська О. Ф. Методика особистісно орієнтованого навчання історії в школі: навчальний посібник. Луганськ: ДЗ «Луганський національний університет ім. Т. Шевченка». 2013. 230 с.
91. Ферт О. Гіперактивна дитина в школі. Стратегії корекції поведінки та академічної успішності: Методичні рекомендації. Львів: Видавництво Львівського національного університету імені І. Франка. 2017. 27 с.
92. Форми навчання в вищій школі: Книга для вчителя / Ю. І. Мальований, В. Є. Римаренко, Л. П. Вороніна та ін.; за ред. Ю. І. Мальованого. Київ: Освіта. 1992. 160 с.
93. Чепурна О. О. Застосування індивідуалізації навчання. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 17 листопада 2016 р. / Гол. ред. В. В. Корнешук. Одеса: ФОП Бондаренко М.О. 2016. С. 174–176.
94. Шелестова Л. В. Індивідуалізація навчання як пріоритетний напрямок модернізації сучасної освіти. *Modern problems in science: Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference. Vancouver, Canada. May 17–20, 2022.* С. 585–588.
95. Шпарик О. М. Проблема диференціації навчання в дослідженнях українських учених та науковців близького зарубіжжя. *Український педагогічний журнал.* 2015. № 4. С. 152–164.
96. Шумська С. Індивідуалізація навчального процесу – пріоритетний напрямок роботи викладача фізичного виховання в СМГ. *Теорія та методика фізичного виховання.* 2007. № 6. С. 7–11.
97. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. 2017. 324 с.
98. Якушко Н. М. Форми організації навчання (історія та сучасність). *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи.* 2012. Вип. 38. С. 177–184.

